

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного туризму та країнознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри

_____ Дудник І.М.
«_____» _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

на тему:

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ МЕДИЧНОГО
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Виконавець: здобувач вищої освіти групи 501Бз **Кармазін Аліна Олексіївна**

Науковий керівник: д. геогр. н., професор кафедри міжнародного туризму та країнознавства **Дудник Іван Миколайович**

Нормоконтролер: _____
(підпис)

Борисюк Оксана Анатоліївна
(П.І.Б.)

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародного туризму та країнознавства

Спеціальність: 242 «Туризм»

ОПП: «Туризмознавство»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ Дудник І.М.
« ____ » _____ 2021р.

ЗАВДАННЯ НА ВИКОНАННЯ ДИПЛОМНОЇ РОБОТИ

Кармазін Аліни Олексіївни

(прізвище, ім'я, по батькові в родинному відмінку)

1. Тема дипломної роботи: «Проблеми і перспективи медичного туризму в Україні», затверджена наказом ректора № 2532 /ст від «16» листопада 2021 р.

2. Термін виконання роботи: з «17» січня 2021 р. по «28» лютого 2022 р.

3. Вихідні дані до роботи: дослідження має теоретичний і практичний характер, виконане на основі аналізу фахової літератури, інформаційних ресурсів мережі Інтернет, періодичних видань, статистичних даних.

4. Зміст дипломної роботи:

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: 4
рисунок, 4 таблиці

6. Календарний план-графік

№ з/п	Завдання	Термін Виконання	Відмітка про виконання
1.	Узгодження плану роботи	22.11.-23.11 2021 р.	Виконано
2.	Обґрунтувати об'єкт, предмет дослідження, сформулювати завдання і мету. Написати вступ.	01.12. – 03.12. 2021 р.	Виконано
3.	Проаналізувати різноманітні джерела інформації щодо теоретичних засад дослідження медичного туризму Написати перший розділ.	04.12. – 28.12. 2021 р.	Виконано
4.	Проаналізувати особливості та сучасний стан ринку медичного туризму в Україні та світі Написати другий розділ роботи.	10.01. – 22.01. 2022 р.	Виконано
5.	Розглянути перспективні напрями розвитку медичного туризму та шляхи впровадження світового досвіду на туристичний ринок України Написати третій розділ роботи.	23.01. – 08.02. 2022 р.	Виконано
6.	Узагальнити результати проведеного дослідження, сформулювати висновки	09.02. – 12.02. 2022 р.	Виконано
7.	Подання електронних версій роботи на нормоконтроль та антиплагіатну перевірку.	13.02. – 15.02. 2022 р	Виконано
8.	Доопрацювання роботи за результатами передзахисту.	16.02. – 18.02. 2022 р.	Виконано
9.	Подання завершеної роботи на кафедрі.	20.02. 2022 р.	Виконано
10.	Захист дипломної роботи.	25. 02.2022 р.	Виконано

7. Дата видачі завдання: «22» листопада 2021 р.

Науковий керівник дипломної роботи _____ Дудник І.М.
(підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____ Кармазін А.
(підпис випускника) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Проблеми і перспективи медичного туризму в Україні»): 84 сторінки пояснювальної записки та 2 сторінок додатків, 4 рисунка, 4 таблиці, 66 використаних джерела.

Мета роботи полягає в дослідженні основних проблем та перспектив розвитку медичного туризму в світі та Україні та визначення шляхів рекомендації щодо удосконалення сфери медичного туризму на основі досвіду Європейських країн.

Об'єкт даного дослідження: є система медичного туризму в Україні та світі.

Предмет дослідження: є структура та динаміка розвитку національної системи медичного туризму в світі та Україні.

Під час написання дипломної роботи мною будуть використані наступні **методи дослідження:**

- теоретичний аналіз джерел інформації з проблем дослідження;
- метод системного аналізу;
- метод аналітичний;
- історичний метод
- методи аналізу та синтезу.

Інформаційна база дослідження. У роботі використано законодавчі та інші нормативно-правові акти, прийняті відповідними органами державної влади України стосовно створення привабливих умов в медичній галузі, а також джерельний аналіз філософської, політологічної, юридичної і соціологічної, медичної та науково-практичної літератури, інформаційно-публіцистичних джерел Інтернет.

Область застосування результатів роботи: результати роботи можуть бути застосовані в реалізації програми розвитку медичного туризму в Україні.

Матеріал дослідження може бути корисним у навчальному процесі під час вивчення дисциплін «Туристичне краєзнавство», «Організація туристичних

подорожей», «Організація рекреаційної діяльності», «Організація екскурсійної діяльності» та ін.

Структурно робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

МЕДИЧНИЙ ТУРИЗМ, РОЗВИТОК, СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ,
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ.....	10
1.1 Наукові підходи до визначення медичного туризму.....	10
1.2 Фактори формування і розвитку медичного туризму в Україні.....	18
1.3. Методика та методи дослідження медичного туризму.....	28
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	36
2.1. Загальні світові тенденції розвитку медичного туризму.....	36
2.2. Особливості ринку медичного туризму в Україні.....	43
2.3. Структура та спеціалізація медичного туризму в Україні.....	48
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ.....	56
3.1. Нормативно-правове забезпечення діяльності з медичного туризму в Україні.....	56
3.2. Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення сфери медичного туризму на основі досвіду Європейських країн.....	62
3.3. Досвід розробки медичного туру.....	68
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. В процесі глобалізаційних процесів, які відбулися у світі, простежується стирання кордонів між країнами, і у сучасному світі сформувався відповідний туристичний потік, а саме громадяни, які від'їжджають за кордон з метою лікування, і важливо зазначити, що з кожним роком даний потік збільшується. Поїздки щодо лікування за межами своєї країни відкрили новий напрям у медицині та дали надію великої кількості людей на збереження свого здоров'я та життя.

Сьогодні у світі медичний туризм є додатковим джерелом отримання прибутку, щодо України, то дана сфера в даний період залишається за межами державної політики. В наш час, цінова політика на різні медичні послуги у різних державах не є однаковою, це є цілком виправданим, у зв'язку з сучасним станом розвитку національних економік, демографічну та соціальну ситуації, які відбуваються в країні тощо.

Збільшення цін на отримання лікування в розвинених країнах призвело до виникнення додаткової вимоги, а саме: отримання якісного та ефективного лікування за низькою вартістю і яскраві враження від подорожей до нової країни. Серйозною проблемою в розвинених країнах світу стала висока цінова політика на медичне обслуговування для пацієнтів та їхніх роботодавців, соціальних фондів, страхових систем та держав. Крім того, важливо зазначити, що українська держава, володіє хорошою репутацією щодо надання медичних послуг з відмінним співвідношенням ціна-якість, може стати перспективним та результативним напрямком розвитку медичного туризму в Європі та усьому світі. Перш за все, це стосується послуг стоматології, офтальмології, та проведення МРТ-діагностики. Значна кількість туристів відвідують Україну з певною метою, а саме: пошуках унікальних видів лікування, а саме: стовбуровими клітинами.

Таким чином, останнім часом у сучасному світі сформувалася справжня індустрія медичного туризму. Всі зазначені вище обставини і обумовили вибір актуальної теми дослідження і написання магістерської роботи.

Проаналізувавши наукові праці таких вчених В. Баєва, О. Бейдика, К. Діденко, Л. Волошенко, О. Гулич, В. Кифяка, О. Коваль, В. Малімон, М. Поворозник, О. Романів та інших дослідників свідчить про значні передумови становлення та подальшого розвитку медичного туризму в Україні. Проте, з позиції зазначених вчених, у їхніх наукових дослідженнях не повному обсязі визначено всі складові сучасного ринку медичного туризму та їх вагомий вплив на його розвиток.

Мета роботи – вивчення ключових проблем та подальших перспектив розвитку медичного туризму в світі та, насамперед, Україні та розроблення рекомендації стосовно оптимізації сфери медичного туризму на основі практичного досвіду країн Європейського Союзу.

Для досягнення даної мети були поставлені наступні **завдання**:

1. Розглянути наукові підходи вчених щодо визначення медичного туризму;
2. Проаналізувати основні фактори становлення і розвитку медичного туризму в Україні;
3. Визначити основні тенденції розвитку медичного туризму в Україні та світі;
4. Проаналізувати особливості та сучасний стан ринку медичного туризму в Україні
5. Охарактеризувати структуру та спеціалізацію медичного туризму в Україні;
6. Окреслити актуальні проблеми та перспективи розвитку медичного туризму в світі;
7. Дослідити забезпечення діяльності з медичного туризму в Україні на законодавчому рівні;
8. Розробити рекомендації стосовно удосконалення сфери медичного туризму.

Об'єктом дипломного дослідження є система медичного туризму в Україні та світі.

Предметом – є структура та динаміка розвитку національної системи медичного туризму в світі та Україні.

Методика досліджень. З метою реалізації мети й завдань дослідження в роботі застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: за допомогою аналітичного методу здійснено підбір наукового матеріалу за темою наукового дослідження; реалізація історичного методу сприяло вивченню динаміки розвитку медичного туризму в Україні в часовому вимірі; використання системного підходу забезпечило узагальнення наукових підходів вчених, емпіричних даних вітчизняних і зарубіжних дослідників, які були спрямовані на визначення медичного туризму в туристичній індустрії, його значення та основні завдання на теоретичному рівні; реалізація методу аналізу та синтезу дозволило окреслити особливості та стан ринку медичного туризму в Україні в наш час і охарактеризувати структуру та спеціалізацію вітчизняного медичного туризму.

У процесі проведеного наукового дослідження здійснено детальний аналіз чинних законодавчих документів та інших нормативно-правових актів, які були прийняті та впроваджені в туристичну сферу відповідними органами державної влади України щодо побудови сприятливих умов в медичній галузі, а також джерельний аналіз наукових джерел інформаційно-публіцистичних джерел Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що системно досліджено та вирішено основну наукову проблему щодо головних проблем та перспектив розвитку медичного туризму в світі та Україні та розроблено рекомендації для оптимізації сфери медичного туризму на основі практичного досвіду країн Європейського Союзу.

Практична значимість дослідження. Результати дослідження зазначеної теми можуть бути корисними під час розроблення стратегії розвитку медичного туризму в Україні та розробки концепції просування в майбутньому медично-туристичного продукту на ринку медичного туризму у світі.

Структура і обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та додатків

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

1.1 Наукові підходи до визначення медичного туризму

Одним з головних наслідків глобалізаційних процесів стала поява нового феномену «медичний туризм», який кожного року набирає обертів, і значна кількість громадян у всьому світі відкривають для себе пов'язані з даним видом туризму нові можливості. Отже, важливо зазначити, що медичний туризм здійснює, основні соціальні функції, які мають зв'язок із лікуванням та профілактикою хвороб, а також різноманітними заходами, які орієнтовані на охорону здоров'я всіх громадян. З економічної позиції, втілення нових видів туризму для держави сприяє виходити на нові ринки туристичних послуг та, сприяє отримуванию значного прибутку.

Подорожі за кордон з метою поліпшення свого здоров'я є не новим. Оскільки, на початку XVIII століття, пацієнти із значними достатками, з держав, які розвивалися, здійснювали свої поїздки до медичних центрів Європейських країн та США з метою лікування. Зазначена тенденція почала зазнавати змін у кінці XX ст. і почала покращуватися у XXI столітті за рахунок глобалізації комунікаційних та транспортних технологій, коли не багаті громадяни з розвинених країн теж почали відвідувати країни, що розвиваються та надають якісні медичні послуги.

З кожним роком медичний туризм набуває популярності серед людей, які бажають отримати доступ до процедур з наступних причин, а саме [26, с. 74.]:

1. Висока цінова політика на медичні послуги у своїй державі;
2. Високий рівень надання медичних послуг та застосування більш інноваційних технологій, які використовуються для лікування в інших країнах;
3. Бажання мати висококваліфікований рівень сервісу та компетентних фахівців;

4. Можливість отримати медичну послугу значно швидше, без очікування та великих черг;

5. Дотримання правил конфіденційності;

6. Можливість отримати медичні послуги, які були заборонені в державі, де мешкають громадяни.

Отже, вище зазначені фактори, які не є вичерпними, призводять до збільшення потоку пацієнтів через національні кордони.

Проблемні питання щодо медичного туризму вивчали у своїх наукових працях такі вчені, як М. Мальська та О. Бордун (приділяли увагу теоретичним аспектам та практиці організації медичного туризму в Україні), Є. Гнедик (розглядав регулювання зазначеної сфери на законодавчому рівні), Е. Гапонова (вивчала основні аспекти розвитку ринку медичних послуг на глобальному рівні), С. Галасюк (акцентували увагу на стані розвитку санаторно-курортної бази в Україні в сьогоденних умовах), А. Парфіненко (досліджував проблеми та перспективи розвитку лікувального та оздоровчого туризму в Україні, А. Ветитнєв (вивчав специфіку організації профілактичної та оздоровчої рекреації), М. Горовіц та Дж. Розенсвейг (розглядали концепцію клінічного туризму), М. Букман (концентрував увагу на географії подорожей з метою отримання якісного лікування) та ін. Але проаналізувавши наукові погляди вище зазначених вчених, необхідно зазначити, що на даний час відсутнє єдине розуміння значення медичного туризму та цілісного наукового підходу до класифікації його видів.

Крім того, не акцентуючи увагу на контраст в поєднанні таких термінів як «медицина» та «туризм», поняття які є зовсім різними: громадяни термін «медицину» пов'язують з певними обмеженнями та стражданнями, а «туризм» вони асоціюють зі свободою та відпочинком, тому в наш час отриманий відповідний понятійно-категоріальний консенсус. Значна кількість експертів трактують поняття «медичний туризм» як поїздки пацієнтів, які є громадянами однієї держави, в іншу країну з метою отримання лікування.

Таким чином, щоб системно дослідити специфіку медичного туризму, необхідно чітко усвідомити та зрозуміти значення даного феномену.

Відповідно до цього, вважаємо за необхідним представити у вигляді таблиці головні визначення медичного туризму з точки зору різних дослідників.

У широкому значенні медичний туризм розглядається як подорож особистості за межі свого проживання для отримання якісного медичного лікування, здійснення діагностики власного фізичного чи психічного стану здоров'я, хірургічного втручання або проведення терапії разом з проведенням дозвілля та відпочинку. Ці подорожі включають в себе туристів, які застосовують туристичну інфраструктуру та їх об'єкти. Все це свідчить про те, що люди, які потребують отримати доступ до кардіологічних, ортопедичних, стоматологічних процедур чи пластичних операцій, відвідують Європейські країни, які стали відомими стосовно надання якісних медичних послуг на високому рівні [2].

Таблиця 1.1

Визначення медичного туризму на основі наукових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених

№ п/п	Вчені та організації	Трактування медичного туризму
1.	Всесвітня туристична організація [58]	Один з видів туристичної діяльності, що передбачає використання доказової медицини, лікувальних ресурсів і медичних послуг з можливістю поєднати дозвілля і відпочинок.
2.	ОЕСД (організація економічної співпраці та розвитку) [1]	коли пацієнти виїжджають за межі своєї країни, щоб отримати якісну медичну допомогу, яка включає в себе цілий спектр медичних послуг.
3.	П. Герасімов [7]	Діяльність, яка базується на зверненні отримати якісну медичну допомогу за межами своєї держави і потребує поїздки пацієнта в країну, а також отримання візи, трансферу та розміщення.
4.	М.Д. Horowitz, J.A. Rosensweig [54]	переміщення пацієнтів з країн, які є розвиненими в інші держави для отримання за низькою вартістю медичної допомоги
5.	В. Галкін [28]	це компонент внутрішнього та міжнародного ринку туристичних послуг, є його важливою складовою. У вузькому значенні медичний туризм розглядається як міграція пацієнтів до місця де вони можуть отримати лікування, реабілітації та відпочинку

6.	М. Букман і К. Букман [52]	це подорожі для поліпшення свого здоров'я, а також економічна діяльність, що являє собою здійснення торгівлі послугами і є поєднанням, медицини і туризму
7.	Асоціація медичного туризму [1]	коли пацієнти, які проживають в одній державі, подорожують до іншої країни з метою отримання якісної медичної, стоматологічної та хірургічної допомоги, отримуючи рівнозначну або значну більшу допомогу, ніж у власній державі, за рахунок доступних цін або вищий рівень якості надання допомоги.
8.	Milica Z. Bookman and Karla R. Bookman [61]	головною особливістю медичного туризму, є здійснення у сфері торгівлі послугами і являє собою поєднання: медицини і туризму
9.	А. Бабкін [2]	Медичний туризм може поєднувати відпочинок та здійснення процедур, які орієнтовані на поліпшення свого фізичного чи психічного здоров'я. Основною метою зазначеного поєднання є найкраща реабілітація всього організму після отримання медичних процедур
10.	О.Бордун М Мальська [26], А. Романова [45], В. Малімон [24]	Є однією з форм лікувально-оздоровчого та лікувального туризму
	Європейська Хартія Прав Пацієнтів в Україні [15]	Є одним із засобів виконання існуючих вимог Європейської хартії прав пацієнтів, яка була прийнята у 2002 р. стосовно забезпечення прав кожного громадянина на свободу вибору між різними медичними процедурами та установами (спеціалістами) на основі адекватної інформації

Таким чином проаналізувавши наукові погляди зарубіжних та вітчизняних вчених і організацій, можна зробити висновок, що медичний туризм – це насамперед, напрямок туризму, який передбачає організацію та надання якісного лікування та проведення діагностування захворювань та інших медичних послуг як в межах своєї держави, так і за кордоном разом з проведенням дозвілля та реалізації відпочинку. У більшості випадків вчені зазначають, що медичний туризм є відповідною формою оздоровчого чи wellness-туризму. На даний час, набуває популярності така позиція серед вітчизняних дослідників. Але варто зазначити, що значна кількість вчених з зарубіжних країн вважають, що ці два поняття не є тотожними. Оскільки wellness-туризм є інноваційною філософією відпочинку, і головним завданням

якого є отримання гармонії на фізичному рівні та рівноваги в духовній та психологічній сфері за рахунок активної оздоровчої діяльності, і спрямований він на фізично здорових людей, яка бажають підтримати своє здоров'я та пристосуватися в соціумі. Розглядаючи оздоровчий туризм, необхідно зазначити, що він є чітко спеціалізований від туристичної діяльності, який базується на переміщенні громадян для отримання оздоровлення, профілактики та лікування хвороб за допомогою системного використання природних лікувальних ресурсів та преформованих чинників [44, 80]. Поєднання зазначених понять з медичним туризмом є зрозумілим, оскільки, у лікувально-оздоровчий туризм входить медичний. У зв'язку з цим є потреба виділення клінічного та курортного медичного туризму. Детально проаналізуємо їх.

Медичний клінічний туризм здійснює виконання основної функції в процесі відвідування спеціалізованих медичних закладів, здійснення втручань та відповідних процедур. В той час, як медичний курортний туризм базується на методах курортології і отриманні бажаного результату, що можна здійснити через застосування природних лікувальних чинників чітко визначеної курортної місцевості. При цьому, варто зазначити, що лікувально-оздоровчий туризм може не бути медичним, тобто, не передбачати отримання медичних послуг, на основі цього оздоровчий ефект буде реалізовуватися за допомогою позитивного терапевтичного впливу природних лікувальних факторів, спортивних методів, відповідної дієти, тощо. Таким чином, подорожі санаторного типу на термальні, грязьові, spa- і wellness-курорти, а також тури, у яких здійснюється візит в зарубіжну клініку з метою контрольного обстеження (яке, зазвичай можна реалізувати в державі, де мешкає громадян) поєднується з активним або екскурсійним відпочинком в інші дні, належать до медичного курортного туризму. А наприклад, поїздка до м. Одеси з метою проведення офтальмологічної операції з поєднанням прогулянкою міста та відпочинком на Чорному морі є варіантом медичного клінічного туризму. Крім того, відповідно до вище зазначеного, необхідно брати до уваги, що індустрія медичного туризму та гостинності, має зв'язок з єдиною системою ринків розвиненою

інфраструктурою, до якої входять не лише медичні заклади, але й різноманітні сферу бізнесу, наприклад, страхування, банківська діяльність, юридична консультація, транспорт, тощо. У широкому значенні, до медичного туризму входить міграція пацієнтів та гостей, та фахівці лікарської справи, а також діагностичного та операційного обладнання. В наш час, в сучасному світі існує чітко сформований ринок медичного туризму, що розглядається як цілісна система економічних відносин щодо реалізації купівлі-продажу медичних послуг та організації подорожей для їх отримання.

Крім того, необхідно зазначити, що сучасний ринок медичного туризму маті такі обов'язкові компоненти, кожен з яких має тісний зв'язок з категоріями попиту, пропозиції та ціни (рис.1.1), а саме: товар – медична послуга; покупець – медичні туристи чи юридичні особи, які підписують договори з виробниками послуг; продавець – ліцензовані виробники медичних послуг (наприклад, клініки, медичні центри, спеціалізовані туристичні підприємства, представництва асоціацій з медичної сфери).

Особливістю медичного туризму є те, що в більшості випадків, споживач медичної послуги не має можливості придбати її у виробника, таким чином, на ринку існують виробники-посередники, а саме спеціалізовані туристичні підприємства та представництва асоціацій з медичної сфери. А виробниками-продуцентами є клініки та медичні центри [4].

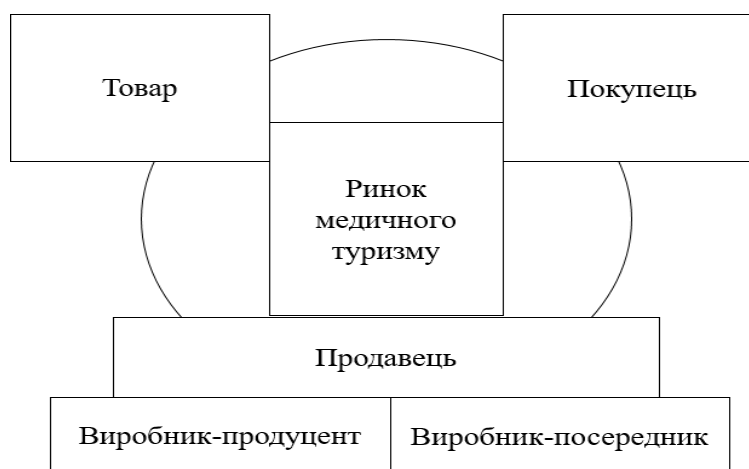

Рис.1.1. Елементи ринку медичного туризму

Джерело: [4]

Таким чином, саме туристичні оператори медичного туризму здійснюють організацію медичних турів. У зв'язку з тим, що медичний тур складно організувати самостійно, таким чином створені спеціальні ліцензовані фірми, які, беруть до уваги всі особливості бажаної поїздки та інтересів, потреб клієнта, здійснюють детальну консультацію споживача, та готують повний пакет документів, здійснюють підбір медичної установи та клініки, допомагають отримати візу, забезпечують супровід пацієнта та надають інші послуги, які потребує клієнт. Зазвичай, кожен медичний туристичний оператор має в своєму арсеналі закордонних бізнес партнерів-медичних установ, які надають пропозиції на вибір клієнтам, за допомогою цього пацієнт має можливість порівняти запропоновані йому медичними установами за всіма критеріями (цінова політика, якість сервісу, тривалість лікування, належні умови надання медичної допомоги, відгуки інших громадян та можливі ризики).

Отже, медичний туризм відіграє важливу роль не тільки для туристів та пацієнтів, а й для держав, які їх приймають. Крім того, вважаємо за необхідне, розглянути, які саме функції він відіграє з позиції існуючих різноманітних галузей [54]: наприклад, для державної влади: забезпечує розвиток економічної сфери країни, отримання прибутку, податкові надходження, збільшення частки установ охорони здоров'я та робочих місць, збільшення рейтингу та популярності держави; для громадян: надає нові робочі місця, доступ до отримання якісних медичних послуг; для професійних організацій чи асоціацій та навчальних закладів: забезпечує практичною базою для реалізації навчальних програм та удосконалення навичок та вмінь; для фахівців, які працюють маркетинговій сфері: забезпечує робочі місця та створює попит на розробку реклами і веб-сайтів; для ЗМІ та журналістів: забезпечує науковими та актуальними темами для проведення досліджень, написання підручників та наукових статей, з метою популяризації медичного туризму та детального інформування громадян про надані їм можливості; для фахівців з ІТ сфери: надає можливості створювати нові програми та додатки; для консультантів та бізнес-експертів: збільшення клієнтів з метою розвитку бізнесу та стартап-

консультантів, підвищення можливостей для спікерів, аналітиків, організаторів заходів, органів з сертифікації та акредитації.

Крім того, медичний туризм дає можливість державам, зменшити черги для отримання послуг та звільнити заповнені місця за рахунок відправки пацієнтів в інші держави, де вони можуть отримати належну процедуру швидко, і у деяких випадках за нижчою вартістю.

Також, головним є те, що медичний туризм здійснює вплив на місцевих жителів країни призначення. Оскільки прибутки, які створюються, сприяють поліпшенню доступу та якості медичної допомоги саме для громадян де вони мешкають. Ще однією особливістю є те, що розвиток медичного туризму допомагає уникнути швидкої плинності кадрів. В державі, де активно розвивається медична сфера, професійно кваліфіковані фахівці навіть не прагнуть мігрувати з метою пошуку кращих можливостей. В цілому, збільшення попиту на отримання якісних медичних послуг в державах, які активно розвиваються, веде до збільшення інвестицій не лише в дану галузь, а ще й в транспорт та інші інфраструктурні сектори; а також, до покращення інфраструктури та якості надання медичної допомоги [28].

Необхідно зазначити, що медичний туризм характеризується як цілісна система взаємопов'язаних головних інфраструктурних інститутів держави, які здійснюють вплив на розвиток даного напрямку та забезпечують його конкурентоспроможність на ринку.

Розвиток торгівлі медичними послугами на міжнародному ринку, активне розповсюдження та реалізація інноваційних технологій та методів лікування стимулювали формування медичних послуг на світовому ринку, а стандартизація їх виробництва і споживання, перш за все, обумовлені особливістю сфери охорони здоров'я, і вже протягом тривалого часу стали предметом діяльності міжнародних спеціалізованих організацій та країн.

На основі проведеного дослідження, можемо підсумувати, що сформований світовий ринок медичних послуг є сегментом світового ринку послуг, відповідною галуззю міжнародного товарного обміну, яка визначається постійними, систематичними операціями з обміну медичними послугами, до

яких входять і медичні технології та методи, виробу медичної техніки, методи організації медичної роботи, фармакологічні засоби, лікарський вплив, проведенні належні заходи щодо профілактики, які орієнтовані на зміну показників здоров'я людини, а також стандартизується, регламентується і регулюється відповідними органами на різних рівнях.

Специфікою, саме національного ринку медичних послуг є те, що він поєднує в себе приватні та державні послуги в медичній сфері, кожен з яких реалізує свої функції, які спрямовані на зменшення недоліків іншого.

Отже, на основі вище зазначеного, медичний туризм розглядається як певний вид господарської діяльності, та є важливою складовою туристичної сфери, та здійснює спеціальну процедуру формування та реалізації туристичного продукту, до якого входить пакет загальних туристичних послуг та медичних послуг, що реалізується загальними суб'єктами туристичної сфери, та суб'єктами, які мають статус, а саме, закладів охорони здоров'я, що передбачає наявність спеціальних дозвільних документів для проведення медичної практики [6, с. 18].

У ширшому значенні, медичний туризм – це окрема система. Відповідно до зазначених умов, медичний туризм характеризується як система відносин, які формуються у колаборації сфери медичних послуг та індустрії гостинності, а також медичного продукту в межах національного та світового ринків, яка передбачає переміщення громадян з метою реалізації їхніх інтересів та потреб щодо отриманні більш повного переліку медичних послуг, а також медичного персоналу й обладнання.

1.2. Фактори формування і розвитку медичного туризму в Україні

Значна кількість пацієнтів можуть зіштовхнутися з великими складнощами в процесі отриманні медичних послуг, які обумовлені деякими негативними сторонами, які властиві для всіх систем охорони здоров'я. Представники з розвинутих держав, так і країн, економіка яких лише починає

свій шлях розвитку вказують на дуже низькі оцінки сфери охорони здоров'я.

Проаналізувавши погляди громадян, які проживають в англomовних країнах, таких як Австралія, Великобританія, Канада США, необхідно зазначити, що відносно однаковий рівень незадоволеності охороною здоров'я, що відмічається і в Україні, це ще при тому, що моделі всіх зазначених вище країн мають значні відмінності. Таке ставлення населення до пропонованих їм медичних послуг веде до виникнення значного нереалізованого попиту на послуги охорони здоров'я, який неможливо задовольнити в межах національної системи охорони здоров'я [44, с.81].

До основних причин незадоволеності населення, є недоступність необхідних для них медичних послуг, через високу цінову політику. Як відомо, значна кількість країн, що здійснюють свою діяльність у сфері медичного туризму, та реалізують медичні послуги-аналоги за більш нижчою ціною порівняно із США та Великобританією.

Економічна криза у світі підсилила потребу у зниженні витрат домогосподарств в більшості держав світу, і в зазначеному аспекті привабливою виглядає можливість зекономити на лікуванні від 20 % до 80 %. Необхідно зазначити, що не дуже висока вартість щодо надання послуг властива для значно більшої частини держав пострадянського простору, насамперед і України, на основі цього, значними перевагами щодо ціною політикою є очевидними [24, с.39].

Варто зауважити, що на даний час є і інші причини, які обумовлюють збільшення кількості медичних туристів на регіональному та міжнародному рівні. Насамперед, медичні потреби пацієнтів можуть базуватись на проведенні маніпуляції, які були включені до обраних ними програм медичного страхування у своїх державах (наприклад, кардіо- та нейрохірургія, пластична хірургія, стоматологія, трансплантація). Крім того, у США трапляються ситуації, коли медичні фахівці відмовляються надавати послуги у зв'язку з релігійними установками (наприклад, переривати незаплановану вагітність), а в багатьох інших державах, таких Ірландія, Єгипет, ОАЕ, Чилі, проведення абортів на законодавчому рівні є забороненим. Громадяни, які проживають в

Канаді чи Великобританії мають страхування на державному рівні, але мають впродовж тривалого часу, а це може складати до двох років очікувати проведення операції чи іншого втручання медичних спеціалістів.

Отже, на даний час існує високий потенціал нереалізованих потреб громадян в медичній галузі через обмеження в релігійній, соціально-економічній та законодавчій сфері в процесі реалізації медичних процедур, які посилюються впливом часового фактора і призводять до збільшення попиту на послуги туроператорів на ринку медичного туризму, оскільки альтернативою медичної послуги у власній державі є її цільове отримання за межами своєї країни [24, с.41].

У зв'язку з глобалізаційними процесами відбулося зменшення частки перешкод в транскордонній торгівлі послугами та забезпечило збільшенню ринку медичних послуг, які надаються за межами, де мешкає пацієнт. Під час надання зазначених послуг виникає попит на інші подібні послуги, які попадають в дану туристичну сферу, а саме: транспортне обслуговування, заклади розміщення і харчування. В цілому дані послуги можуть розглядатися як інноваційні форми лікувально-оздоровчого туризму.

На даний час існує значні недоліки, які властиві для всіх систем охорони здоров'я, та ведуть до одного результату, а саме: пацієнту в межах національної системи охорони здоров'я з різних причин, медичні послуги є недоступними, які показані пацієнту (наприклад, складна операція на серці) чи бажані (послуги естетичної медицини). Основним фактором розвитку перспективного спеціалізованого напрямку туристичної індустрії є високий потенціал нереалізованих потреб в медичній галузі, складнощі, які можуть відбутися під час відновлення і підтриманні фізичного чи психічного стану здоров'я. Зазначений розвиток спричинив виникнення медичного туризму, як нового виду економічної діяльності.

Коротко- і середньострокові міграції людей, а також і транскордонні, головною метою яких є поліпшення чи закріплення стану здоров'я (поїздки на море, до лікувальних джерел, до цілющих релігійних реліквій) відомі ще з давніх часів. Але, з деяких причин, до нашого часу, даному феномену не

приділялось значної уваги. До основних таких причин необхідно включити такі:

- комерційний прояв зазначених подорожей до нашого часу складав незначну частину в загальному поширенні товарів та послуг;
- в попередньому столітті була мала кількість осіб, які реалізовували лікувально-оздоровчі подорожі, і до них, насамперед, входили лише багаті люди з країн, які активно розвиваються, які володіли значними фінансами для проведення оплати медичних послуг в різних державах [29].

Але з часом, все почало змінюватися, і саме ринок транскордонних медичних послуг набував масового характеру. Необхідно зазначити, що в країнах, в яких економіка активно розвивається, було створено сучасні медичні центри, а персоналом були професійно компетентні фахівці, до яких входили громадян, які мешкають у даній країні, і які мають вищу освіту, що отримали в найкращих медичних навчальних закладах світу, так і запрошені медичні фахівці з найбільших лікарень економічно розвинутих країн. В даних центрах, значна частка пацієнтів складають мешканці економічно розвинутих країн Європейського Союзу, США, Канади і країн Близького Сходу.

Основними умовами для тримання лікування за кордоном є:

- лікування на високому рівні;
- існування найновіших технологій та використання сучасних методів, які ще не почали застосовуватися у вітчизняній медицині;
- нижча цінова політика на послуги;
- бажання повної конфіденційності та потреба отримати незаконний у своїй державі вид лікування.

Наприклад, 90% населення Європейського Союзу отримують лікування в своїх державах, але 53% схильні до застосування медичних послуг інших держав [44, с.83].

Кожного року кількість медичних туристів збільшується, на основі певних факторів, які представлені в таблиці 1.2.

Фактори розвитку медичного туризму [44, с.83]

Фактори	Особливості впливу
Сучасна мода на здоров'я та переміщення, потреби у здоров'ї до споживчої сфери	В наш час, системи охорони здоров'я є відображенням споживчої культури на глобалізаційному рівні. Більшість людей по всьому світі хвилює стан свого здоров'я. В процесі проведеного дослідження, після фінансових складнощів, 48% українців і поляків, 41% німців, 40% італійців, 35% шведів, зазначали, що здоров'я є найголовнішою особистою проблемою.
Стирання відмінностей відповідно до рівня розвитку національних систем охорони здоров'я	Відповідно до EuroHealth Consumer Index 2009 найкращою у Європейському Союзі є охорона здоров'я Нідерландів. Друге та третє місця займає Данія та Ісландія. У 2008 року підвищився на 5 і більше щаблів країни: Болгарія, Греція, Естонія, Литва, Румунія, Словаччина, Угорщина, Таким чином, зникають відмінності у якості надання медичних послуг між Західною та Східною Європою, але для останньої характерні помірні цінова політика.
Політика у сфері охорони здоров'я розвинутих держави	Чинні законодавчі документи розвинутих держав веде до переміщення за межі медичних послуг, медичних фахівців, взаємне визнання сертифікатів та кваліфікаційних стандартів. Європарламентом у 2009 року було узаконено на законодавчому рівні вільний вибір країни для отримання лікування, незалежно від місця, де мешкає пацієнт, з правом на компенсацію витрат
Комерціалізація охорони здоров'я та диференціація цін відповідно до певної території	У доповіді, яка була представлена представниками ВООЗ у 2008 році було зазначено, що система охорони здоров'я світу направляє в сторону комерціалізації, яка не регулюється. Але цінова політика в кожній державі має відмінності.
Криза у фінансово-економічній сфері	Фінансово-економічна криза сформувала нові стимули для розвитку, при цьому перед керівництвом кожної країни виникла потреба у скороченні державних видатків, і насамперед, на медичне обслуговування. У зв'язку з цим значна частка пацієнтів будуть розглядати лікування за межами своєї країни як цілком реальний варіант
Демографічна особливість населення	Період з 2010 по 2020 роки характеризується виникнення найбільшою за кількістю покоління «бейбі-буму», а починаючи 1946 по 1964 роки це старші вікові групи. Загально визначено, що для розвинутих країн в наш час є допомога людям похилого віку. Таким чином, дуже сумнівним є можливість чинної систем охорони здоров'я турбуватися про підвищенні потреби старіючих громадян. Саме головну роль при цьому відводиться медичному туризму, який є альтернативним механізмом подолання вказаних проблем без збільшення потенціалу охорони здоров'я на місцевому рівні
Інформаційні та сучасні процеси	Як відомо, в електронні технології охорони здоров'я було інвестовано 23 млн. євро, щоб зробити можливим між державами обмін у електронній формі інформацією про пацієнтів та отримані ними лікування
Отриманий практичний досвід у медичній сфері розвинутих країн світу	В країнах Європейського Союзу тали відомі університетські клініки які виступають осередком медичної науки більше двох століть. Основним напрямом медицини в розвинутих державах є здійснення лікування пацієнтів від онкологічних хвороб, а також, радіаційна онкологія, трансплантація, клітинна терапія, лазерна косметологія та дерматологія, штучне запліднення, а також на високому рівні знаходиться діагностика

Таким чином, ринок медичного туризму має чітко визначену особливість до збільшення, у зв'язку з тим, що це конкурентоспроможний та високоприбутковий сегмент світового ринку послуг, розвиток якого обумовлюється певним списком об'єктивних чинників. Відповідно до цього, стратегічна інтеграція українських регіонів з високим потенціалом розвитку медичних туристичних послуг в глобальну туристичну систему є важливою необхідністю.

Аналізуючи як здійснює вплив медичний туризм на соціальний та економічний розвиток певного регіону, необхідно описати пряму і опосередковану форми зазначеного впливу. Отже, прямою формою впливу медичного туризму на соціальний та економічний розвиток регіону є перш за все, дія яка виражається у безпосередньому економічно-соціальному ефекті від приїзду пацієнтів у регіон. Визначено, що ефекти прямого впливу розвитку медичного туризму можна визначити рівнем витрат медичних туристів на конкретній місцевості.

До зазначених прямих економічних ефектів належить:

- збільшення прибутків підприємств туристичної та медичної сфери;
- підвищення рентабельності роботи туристичних і медичних установ;
- збільшення заробітної плати медичних фахівців та туристичних агентів в результаті приїзду пацієнтів;
- приріст доходів у бюджети на місцевому рівні;
- зростання ВДВ певного регіону та ВРП.

А до Прямих соціальних ефектів від розвитку медичного туризму відноситься:

- зменшення серед пацієнтів рівня захворюваності, інвалідності та смертності;
- зростання нових робочих місць у певному регіоні;
- підвищення рівня зайнятості громадян конкретного регіону;
- збільшення переліку надання медичних послуг;
- поліпшення якості надання медичних послуг [44].

Аналізуючи опосередкований вплив розвитку медичного туризму на соціальну та економічну систему, необхідно зазначити, що вона генерується за рахунок стимулювання розвитку суміжних сфер до медичного туризму. Зазначений вплив може носити як короткостроковий або тривалий в часі характер. При цьому короткостроковий характер впливу відбувається в процесі знаходження пацієнта у певному регіоні під час купівлі ним додаткових товарів і послуг, які забезпечує йому економіка на регіональному рівні. А вплив довгостроковий здійснюється після отримання суб'єктами господарювання засобів від медичного туризму і їх витрачання в інших сферах економіки для реалізації наступних їх потреб.

До опосередкованих економічних ефектів належить:

- сплата податків на отримані доходи від послуг медичного туризму підтримуватимуть інші сфери регіональної економіки;
- розвиток медичного туризму здійснюватиме вплив на розвиток інших галузі економіки та видів туризму.

До опосередкованих соціальних ефектів входить:

- зменшення частки безробітного населення;
- розвиток медичної сфери держави;
- забезпечення відповідного розвитку соціальної інфраструктури певного регіону;
- збільшення інформованості громадян про надані медичні послуги;
- сприяння можливості поліпшити фізичний чи психологічний стан здоров'я громадян;
- удосконалення професійної кваліфікації лікарів;
- модернізація технічного забезпечення для надання медичних послуг;
- поліпшення якості життя населення [23, с. 81].

Більш детальне структурування ефектів розвитку ринку медичного туризму за об'єктами впливу зображено у таблиці 1.3.

Ефекти розвитку ринку медичного туризму [23, с.82]

Об'єкти впливу	Прямі		Опосередковані	
	Соціальні	Економічні	Соціальні	Економічні
Для країни	Поліпшення фізичного та психологічного стану здоров'я громадян. Збільшення рівня трудового потенціалу	Збільшення ВВП Зростання податкового потенціалу Оптимізація платіжного балансу	Збільшення середнього класу. Розвиток медичної сфери	Розвиток підприємництва та інфраструктури
Для регіону	Підвищення рівня зайнятості Зростання нових робочих місць Збільшення можливостей Поліпшити фізичний чи психологічний стан здоров'я населення Повернення в свою державу медиків, які емігрували	Збільшення ВРП Приріст прибутку у Бюджети на місцевому рівні. Збільшення частки підприємств Удосконалення податкового та бюджетного потенціалу регіону Приплив інвестицій у регіон Розвиток підприємництва	Зменшення рівня Безробіття серед населення. Розвиток соціальної, медичної інфраструктури Збереження і збільшення рекреаційного потенціалу регіону Розвиток і Підтримка відповідного рівня культури громадян Зростання доходів ремісників, забезпечення самозайнятості	Податки на Отримані доходи від послуг медичного туризму підтримуватиме інші сфери регіональної економіки Розвиток медичного туризму стимулюватиме розвиток інших сфер економіки та видів туризму Підвищення інвестиційної привабливості певного регіону
Для медичних установ	Зростання заробітної плати працівників Підвищення кваліфікації працівників	Збільшення доходів Зростання рентабельності діяльності	Позитивний соціальний та економічний клімат в колективі	Збільшення переліку послуг Підвищення конкурентоспроможності Нові ринки
Для туристів	Отримання якісних медичних послуг Зменшення рівня захворюваності, інвалідності та смертності Відтворення працездатності	Економія витрат На отримання лікування	Ефекти від отримання додаткових туристичних послуг	Альтернативні напрямки щодо витрачання матеріальних ресурсів

Крім того, варто зазначити, що послуги зв'язку та інформаційні послуги мають тісний зв'язок з розвитком медичного туризму і забезпеченням сприятливих умов для знаходження пацієнтів на певній території. Саме ці послуги відіграють важливе значення для інформування потенційних медичних туристів про доступні тури, придбанні їх дистанційно, бронюванні готелях та квитків на транспорт.

Зазначені послуги допомагають пацієнту отримати детальну інформацію про даний регіон, про суспільно-історичні ресурси, схеми і карти обраного регіону транспортні магістралі, норми і звичаї, які характерні для місцевості, де знаходиться медичний турист. Збільшення попиту на зазначені послуги зумовлюється особливістю деяких причини щодо перебування пацієнта, що обумовлено потребою отримати підтримку та пораду від близьких в процесі проходження лікування.

Як правило, послуги щодо громадського харчування, уже включені у вартість турів. Крім того, медичні туристи бажають ознайомитись з особливостями кухні відповідної території, та відвідують заклади харчування, що дозволяє регіону отримати додатковий прибуток.

Саме за допомогою розвитку медичного туризму відбувається розвиток торгівлі на певній території, оскільки медичні туристи, які приїжджають до відповідної місцевості, купляють сувеніри для того, щоб залишити згадку про неї, що таким способом, мотивують самозайнятність ремісників зазначеного регіону. Також, медичні туристи часто користуються іншими торгівельними послугами, що також дозволяє регіону отримувати додатковий прибуток.

Відповідно до досліджень, які були проведені експертами, частка витрат на послуги торгівлі в середньому є до 20 % вартості туру.

Крім того, послуги, які надають заклади розміщення, є найголовнішим складовим медичного туризму, оскільки через лікування, яке може тривати протягом тривалого часу, обумовлює знаходження медичного туриста на багато днів, а то й тижнів. Головною умовою формування успішного медичного туризму є створення сприятливих умов для проживання та обслуговування, за

яких медичний турист почуває себе як бажаний гість та, варто зауважити, є головним компонентом для збільшення конкурентоспроможності медичного туризму.

До особливостей медичного туризму належить розміщення туриста у медичному закладі у стаціонарному відділенні і з відповідним комфорту, так і можливість стаціонарного розміщення медичного туриста у закладах розміщення певного регіону. Відповідно до рівня розвитку готельної сфери можна отримати чітке розуміння щодо розвитку туризму у певному регіоні. Кількість та якість місць розміщення туристів означає про туристичну спроможність різних медичних установ та регіону загалом.

Додатковими послугами медичного туризму є забезпечення дозвілля та відвідання закладів культури, що дозволяють медичному туристу забезпечити комфортний відпочинок, отримати хороше враження і задоволення від перебування у певному регіоні. Зазначені послуги орієнтовані на реалізацію когнітивної функції туризму, організації екскурсійного обслуговування, відвідання різних історичних місць, спостереженням за природними явищами. Відповідно до цього, розвиток медичного туризму забезпечує і належний розвиток інших видів туризму у певному регіоні [23, с. 114].

Крім того, важливо акцентувати увагу на послуги зі страхування, які складають головну складову розвитку медичного туризму. Оскільки саме від зазначених послуг у більшій мірі здійснюється безпека медичного туризму, оскільки пацієнт, який приїждить на іншу територію зазначає впливу значної кількості негативних чинників. Під час придбання туру та оформленні документів на в'їзд у країну, де здійснюватиметься надання медичних послуг страхові внески, зазвичай, сплачуються туристом. Таким чином, їх необхідно розглядати як прямі витрати туриста.

А доступність послуг, які надають фінансово-кредитні установи у певному регіоні, обумовлює надання можливостей реалізації валютно-обмінних операцій, операцій за рахунками і банківськими чеками, існування пристроїв для автоматизованого касового самообслуговування туристів, все це є також важливим фактором для туристичної привабливості регіону. Перш за все, це

сприяє забезпечити фінансову безпеку медичного туристу, а з іншої сторони, дозволяє отримати доходи за банківське обслуговування, і сприяє витрачання коштів туристів у відповідному регіоні [22, с.110].

Таким чином, на основі проведення дослідження, можемо підсумувати, що на розвиток медичного туризму впливає дія ринкових сил, які стимулюють платоспроможний попит, що одночасно забезпечується більш якісними туристичними послугами. Відповідно до цього, приїзд медичних туристів у обраний ними регіону забезпечується за рахунок належних умов щодо надання якісних послуг на високому рівні та з нормальною ціновою політикою. Отже, зазначимо, що розвиток медичного туризму генерує мультиплікативний ефект для держави.

1.3. Методика та методи дослідження медичного туризму

Сьогодні науково-практичним завданням є дослідження медичного туризму, яке базується на відповідній методології, що включає в себе методи, прийоми, техніку, процедури та операції дослідження та поєднує їх в ієрархічну систему, основною ціллю якої є пошук найкращих шляхів розв'язання поставлених завдань.

Саме метод є центральним ядром всієї системи методології. Аналізуючи метод дослідження, необхідно зазначити, що це певна система прийомів збору, обробки, представлення інформації для чітко визначеного і цілеспрямованого розв'язання завдань в наукових та практичних сферах. Система методів і технологій, їх чітка послідовність та взаємозв'язок формують методику дослідження.

Для дослідження медичного туризму був використаний системно-структурний аналіз, який на основі детального аналізу функціонування всіх компонентів системи, до якої входять: суб'єкти ринкової діяльності, дозволяє чітко структурувати ринок медичного туризму, визначити між-компонентні,

територіальні та організаційно-управлінські взаємозв'язки, їх характер, основні види та форми.

Необхідно зазначити, що сама методика дослідження медичного туризму має відповідати сутності туризму як суспільного явища з характерною для нього полікомпонентністю, структурованістю, ієрархічністю та поліфункціональністю всіх компонентів системи. В методиці має бути відображені різні аспекти діяльності у сфері медичного туризму згідно особливостей кожної складової індустрії туризму, властиві особливості надання медичних послуг на основі масштабів дослідження. Тому, вважаємо, що правильно підібрана система методів дослідження сприяє виконанні зазначеної мети.

Крім того, варто зупинитися на головних підходах щодо вивченні медичного туризму, до яких належить:: аналітичний, географічний і культурний, просторовий, часовий, формально-логічний. Відповідно до вище зазначеного, застосовуються матеріали, наукові підходи та методичні прийоми й інших навчальних дисциплін, а саме: історичний, географічний, культурний, політологічний.

На наш погляд, необхідно акцентувати увагу, що відомий професор А. Шаблій пропонує наступні вимоги до методів дослідження:

- якість (тобто в цілому чітке розуміння методу);
- спрямованість (організація методу на реалізації зазначеної мети);
- детермінованість (чіткі етапи в процесі використання методу);
- результативність (можливість забезпечувати для реалізації мети);
- надійність (можливість забезпечувати необхідний результат);
- економність (можливість методу отримувати результату при найменших затратах) [50, с. 60].

Облік зазначених якостей в географічних дослідженнях сприяє досягненню реальних наукових результатів.

З поняттям методу має тісний зв'язок з поняттям методології та методики. Методологію описують як певне вчення про структуру, чітку логічну структуру організації, методи та засоби діяльності. У науковій сфері методологія

розглядається як вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання.

Відповідно наукових поглядів вченого Е. Алаєва, він надає наступне визначення поняття методологія – це система важливих компонентів теорії, конструктивних для самої науки; методологія, на відміну від теорії, не приносить нового знання; на відміну від концепції не служить базою для практики, але вона розвиває в науці компоненти, без яких неможливий розвиток самої науки [8, с. 65].

За наукових поглядів вченого А. Шаблієва, основним положенням в методології є перш за все те, що кожен метод дослідження сам має бути обґрунтованим на теоретичному рівні [48, с. 93]. Методику, характеризують як вчення про особливості використання окремого методу чи комплексу методів або системи прийомів дослідження.

Відповідно до існуючої потреби збільшити рівень достовірності дослідження потрібно окреслити основні етапи дослідження, а саме: сформулювати певну проблему медичного туризму з застосуванням наукового пізнання дійсності; та визначити відсоток невідомого у вже відомій інформації.

Найбільш важливим етапом в процесі дослідження є формулювання проблеми, насамперед її визначення, тобто знаходження важливого матеріалу з метою обґрунтування дійсності.

Що стосується предмета дослідження медичного туризму, то необхідно зазначити, що він включає моніторинг, організаційні аспекти та специфіку функціонування вітчизняного ринку медичного туризму.

Крім того, ще одним важливим етапом дослідження є окреслення міри ще невідомого у відомій інформації, рівень її актуальності та значущості для теорії медичного туризму. Відповідно до цього, необхідно здійснити детальну експертизу рівня і особливостей вивченості основної проблеми дослідження, тобто знаходження необхідного матеріалу в науковій літературі. Варто зазначити, що дослідження має бути побудоване на детальному вивченні сучасного стану проблеми не лише на теоретичному рівні, але і в практичній сфері.

В основі емпіричних методів досліджень містяться достовірні факти та матеріали, збір та аналіз яких реалізується з використанням відповідних методів, як базуються на проведенні спостереженні та детальному вивченні особливостей медичного туризму. Емпіричні методи дослідження спрямовані на визначенні необхідних фактів, а саме, вони включають реальні події в туристичній сфері. Потім відбувається їх аналіз і формуються висновки відповідно до подій.

У наукових джерелах емпіричний метод дослідження класифікують на описовий і пояснювальний. В процесі описового методу дослідження описуються факти, які відносяться до об'єктів або явищ у туристичній сфері, які ще не достатньо вивчені [5, с. 12].

До пояснювального емпіричного методу дослідження входить збір та аналіз фактів, роз'яснення основних причин і причинно-наслідкових залежностей між фактами, через яких невідома подія або нетиповий результат пояснюється з точки зору фактів, які вже є відомими.

Розглядаючи глядово-аналітичний метод дослідження, варто зауважити, що для нього характерний критичний характер і йменується він як оглядово-критичний. У даній ситуації, крім оглядово-аналітичної частини, яка є обов'язковою, в ньому має бути присутня більш обґрунтована критика того, що вже зроблено з досліджуваної проблеми, та існуючі висновки [5, с. 13].

Аналізуючи оглядове дослідження, необхідно зазначити, що вона має включати і позицію автора з тої проблеми, яка описується в дослідженні, а також що відноситься до основних шляхів розв'язання поставленої проблеми. Авторські позиції можуть бути розкидані в тексті або представлені в окремий його розділ [5, с. 13].

Реалізація в процесі дослідження теоретичного методу дослідження, здійснюється детальний та критичний аналіз наукових поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених, може також бути запропоновані пропозиції самого автора, які орієнтовані на розв'язання поставленої проблеми дослідження, це може бути авторським внеском для вирішення проблеми на теоретичному рівні [5, с. 13].

Використовуючи теоретичний метод дослідження, необхідно розглянути основні вимоги, які до нього пред'являються, а саме: надання точних характеристик застосованих термінів та їх логічність. До специфіки теоретичного методу належить узагальненість та абстрактність, що характеризується відмінними рисами щодо системності. Зміна частини дано методу призводить до зміни методи в цілому [5, с. 13]. Конкретизуючи застосовані методи у нашому дослідженні, необхідно назвати наступні: рух від абстрактного до конкретного, аналіз і синтез, структурно-системний підхід, індуктивно-дедуктивний підхід, моделювання, історико-логічний метод.

В процесі проведеного дослідження, були отримані результати щодо вивчення сучасного стану проблеми медичного туризму та окреслено мету і завдання. При цьому, завдання розглядаються як чіткі етапи організації та проведення дослідження на початку і до завершення. Завданнями дослідження, які ведуть до такої мети, є: чітке визначення проблеми, аналіз наукових джерел з досліджуваної теми; підбір діагностичних методів; формулювання висновків і розробки рекомендацій.

В даному випадку завданнями нашого дослідження є розгляд наукових підходів вчених щодо визначення медичного туризму; аналіз основних факторів становлення і розвитку медичного туризму в Україні; визначення основних тенденції розвитку медичного туризму в Україні та світі; аналіз особливостей та сучасний стан ринку медичного туризму в Україні; обґрунтування структури та спеціалізації медичного туризму в Україні; окреслення актуальних проблем та перспективи розвитку медичного туризму в світі; дослідження забезпечення діяльності з медичного туризму в Україні на законодавчому рівні; розроблення рекомендації стосовно удосконалення сфери медичного туризму.

В процесі написання наукового дослідження медичного туризму нами було детально проаналізовано сучасний стан досліджуваної проблеми, визначено мету та завдання, здійснено підбір методів, методик та наукових підходів для реалізації мети дослідження. Крім того, бралось до уваги,

фактори, які здійснюють вплив на розвиток медичного туризму, чітку послідовність дослідження, проаналізовані отримані результати.

Крім того, до проведеного дослідження було додано збір фактичних даних, що сприяло формуванню достовірних висновків; теоретичний та практичний аналіз отриманих даних; обґрунтування інформації.

Для оптимізації достовірності проведеного дослідження нами було сформувано та виділено наступні етапи дослідження, а саме: сформулювало проблему дослідження з застосуванням наукового пізнання реальності; окреслено кількість невідомого у вже відомому матеріалі. Відповідно до вище зазначеного, нами було реалізовано такі етапи дослідження: перший етап – підготовчий, відбувалася постановка проблеми дослідження, виділення мети та завдань, формування плану та підбір методів, другий – пошуковий (збір інформації з наукових джерел, все детально проаналізовано та третій – аналітично-підсумковий (розробка достовірних висновків за отриманими результатами), кожен з яких, залежно від завдань, передбачає різні методи наукового дослідження, а саме:

До ключових вимог, які відносяться до методів дослідження у сфері медичного туризму входить:

1. Удосконалення теоретичних аспектів медичного туризму на постійних засадах відіграє важливу роль стосовно оптимізації методів наукового пізнання. Кожен новий етап щодо розвитку медичного туризму потребує удосконалення методів наукового дослідження, знаходження нових шляхів у розв'язанні завдань. Пізнання у даній сфері з об'єктивною необхідністю веде до використання і модернізації в науці про медичний туризм наступних методів, а саме: економіко-математичних, соціально-психологічних, моделювання та проектування [5, с.16];

2. Методи наукового дослідження мають описувати значення об'єкта, який вивчається, і специфіку самого пізнавального процесу. Дані методи науки є різними, вони створюються за допомогою застосування комплексу інших наук [5, с.16];

3. Методи наукового дослідження не мають включати ті цілі та завдань, які ставлять перед собою фахівці, а також не мають відповідати рівню їх професійної підготовки, та орієнтованості дослідження [5, с.16].

Методи досліджень, які реалізуються під вивчення медичного туризму, можна класифікувати та поєднати в групи за рівнем їх спільних рис і змістовного наповнення.

Діалектичний метод відіграє ключове значення в процесі оптимізації знань щодо медичного туризму, у зв'язку з тим, що він відображає загальні закони розвитку і пізнання всіх явищ реальності. Всі інші методи можуть реалізовуватися лише у тісному зв'язку з діалектикою [5, с.16].

Спеціальні методи наукового пізнання є структуровано-логічні та підпорядковані діалектичному методу, крім того, вони впливають з нього, і базуються на ньому. Дані методи у сфері медичного туризму побудовані в результаті практичної діяльності. І застосовуючи їх в процесі дослідження можна детально дослідити всі сегменти медичного туризму [5, с.17].

Проаналізувавши наукові джерела, необхідно зазначити, що до спеціальних методів наукового дослідження входить: маркетинг медичного туризму, популяризація та просування медично-оздоровчого потенціалу.

За характером виконуваних завдань можна застосовувати наступні методи, а саме: прогнозування розвитку медичного туризму у певних регіонах регіонах, перспективне планування бізнес процесів, залучення інвестицій у розвиток медичного туризму невеликих територій держави, вивчення практичного досвіду діяльності туристичних операторів з позиції висунутих вимог розвитку медичного туризму на глобальному рівні [5, с.17].

Особливості когнітивної діяльності людини та її специфіка щодо медичного туризму застосовується в загальнонаукових емпіричних і логічних методах, реалізованих у науковому пізнанні. В основі таких методів як: спостереження і експеримент, аналіз і синтез, порівняння та аналогія, сходження від абстрактного до конкретного, єдність, історичний і логічний підходи знаходяться основні закономірності відображення реальності у свідомості людини.

Отже, на кожному з рівнів дослідження розв'язується конкретні завдання, взаємозв'язок яких дозволяє визначити основні механізми формування, функціонування та форми геопросторової організації медичного туризму у світі та України.

Висновок до першого розділу

У першому розділі було проаналізовано наукові погляди вітчизняних та зарубіжних вчених щодо трактування терміну «медичний туризм». Крім того, визначено головні фактори розвитку та основні завдання медичного туризму. Досліджено передумови та історію становлення медичного туризму у світі та Україні. Та детально проаналізована методика та методи дослідження медичного туризму.

В процесі проведено дослідження було визначено, що ширшому значенні, медичний туризм розглядається як подорож особистості за межі свого проживання для отримання якісного медичного лікування, здійснення діагностики власного фізичного чи психічного стану здоров'я, хірургічного втручання або проведення терапії разом з проведенням дозвілля та відпочинку. До головних факторів, які вплинули на його розвиток визначено, висока цінова політика на отриманні медичних послуг в своїй державі, рівень медицини з високими показниками та застосування інноваційних технології та методів лікування в інших країнах, бажання мати професійно компетентних фахівців, можливість отримати медичну послугу в найкоротший термін, без очікування та великих черг, бажання конфіденційного лікування та можливість отримати медичні послуги, які через певні релігійні установки чи заборони на законодавчому рівні в країні, де мешкають громадяни.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1. Загальні світові тенденції розвитку медичного туризму

В наш час, до одного з сучасних видів туризму, який здійснює вагомий вплив на соціально-економічний розвиток, належить медичний. Для нього характерним є деякі завдання, до основного належить реалізації необхідної соціальної функції з забезпечення лікування та профілактики захворювань громадян.

Також, медичний туризм необхідно розглядати з точки зору виконання ним економічної функції, оскільки дана галузь є значним бюджетотворюючим джерелом не лише для деяких регіонів, але і важливим внеском до бюджету держав [25].

Необхідно зазначити, що за прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 2022 року туризм і охорона здоров'я разом будуть однією з основних світових галузей.

Як додатковий чинник досягнення ефективності медичного туризму в країнах Європейському Союзі і на Близькому Сході є неможливість швидкого отримання якісної медичної допомоги у своїй країні. Як відомо, операції необхідно чекати тижнями і місяцями. У зв'язку з цим медичні туристи прагнуть виїхати за межі своєї держави, для швидкого отримання допомоги. Наприклад, варто зазначити, що в деяких країнах якісної медичної допомоги не існує взагалі, тому виїзд за межі своєї країни для отримання медичних послуг є єдиним варіантом вирішення проблеми.

Іншою особливістю є значний потік пацієнтів з більш бідних держав, для яких властивий розвиток медицини на низькому рівні (наприклад, до таких належать країни СНД). Для таких медичних туристів поїздка за межі своєї країни для отримання лікування єдиний вихід. Найбільшим попитом у пацієнтів користується медична допомога у таких лікарських спеціальностях, як

онкологія, кардіохірургія, ортопедія, нейрохірургія, які надують в таких країнах, як Німеччина, Ізраїль, Швейцарія, Австрія, Франція.

Проаналізувавши статичні дані з 2017 по 2018 роки міжнародний туристичний ринок збільшувався на 4% кожного року. Зазначена активність породжує потужний світовий ринок медичного туризму, який вже у 2019 році оцінювався в понад 40 мільярдів доларів і прогнозувалося, що в 2021 році розмір ринку збільшиться до 45 мільярдів доларів. Проте пандемія COVID-19, яка призвела до закриття кордонів та введення деяких обмежень, фактично зупинила міжнародні та внутрішні туристичні потоки. Експерти прогнозували, що в 2020 році ринок скоротиться як мінімум на 30%, і повернеться до рівня 2019 року лише в 2022-2023 роках. Майже так і сталося, сьогодні ми маємо дані про розмір ринку в 27.5 мільярдів доларів в 2020 році і прогноз на 2021 рік – близько 30 мільярдів доларів. Таке зростання пов'язано з тим, що компанії відновлюють свою діяльність, адаптувавшись до нових норм життя [65].

Якщо порівняти медичний туризм з існуючими видами туристичної сфери, темпи росту медичного є найвищими. Більше п'ятдесят країн займаються розвитком медичного ринку на рівні державної політики. Медичний туризм сприяв створенню нової концепції охорони здоров'я в сучасних умовах, коли пацієнт, який проживає в своїй країні не має можливості отримати медичну допомогу, починає шукати медичних фахівців за межами своєї держави, де можуть реалізувати його потреби та допоможуть провести діагностику та вилікувати.

В наш час ринок медичного туризму на глобальному рівні вже чітко сформувався і має власну інфраструктуру. Навіть при фінансово-економічній кризі та в умовах глобальної економічної конкуренції, медичний туризм матиме змогу розвиватися та здійснювати вплив на національні системи охорони здоров'я. До головних факторів, які змушують медичних туристів виїздити за межі своєї країни, є потреба зекономити, крім того, погана інфраструктура, очікування операцій до декількох місяців та бажання побачити іншу країну. А головним рушієм зростання на ринку є висока цінова політика на охорону здоров'я в країнах, що економічно розвиваються.

На рисунку 2.1 представлено частки сегментів ринку медичних послуг у 2020 році.

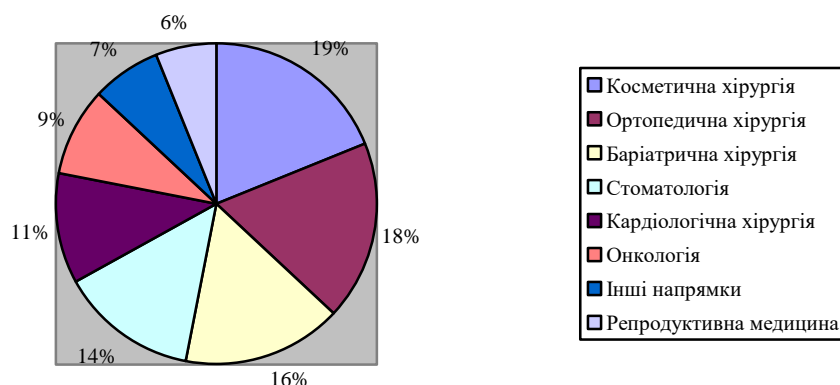

Рис. 2.1. Частки сегментів ринку медичних послуг

Джерело: [65]

Проаналізувавши рис. 2.1, можна зробити висновок, що найбільш популярним напрямком в 2020 році було визначено косметичну хірургію, за отриманими показниками її частка складала 17%, це свідчить про те, що пластична хірургія є дуже популярною. Найбільшим попитом користуються такі послуги, як пересадка волосся, підтяжка обличчя, ринопластика та інші. Топ-5 країн цього напрямку – Південна Корея, Іспанія, Туреччина, США та Бразилія.

Якщо розглянути регіональний розподіл ринку медичного туризму, то в наш час лідерські позиції має ринок Азійсько-Тихоокеанського регіону, у 2020 році його розмір складав 7,79 млрд. доларів. За дослідженнями експертів, то до 2025 року даний ринок збільшиться на 22,4% і буде складати 19,87 млрд. доларів. У зв'язку з цим, на Азійсько-Тихоокеанському ринку очікується динамічний розвиток медичного туризму за допомогою держав, які економічно розвиваються, та спрямовані на технологічний прогрес та надання якісних медичних послуг [5].

В наш час, основний потік медичних туристів спрямований до Китаю, Таїланду, Південної Кореї, Індії, Малайзії та Сінгапуру. Значна кількість пацієнтів, приїжджають з США [21].

Другий за розміром – ринок Північної Америки, він в 2020 році був оцінений в 6,9 млрд. доларів і прогнозується, що до 2025 року зросте на 19% до 16,7 млрд. доларів. Основні переваги регіону – наявність передових медичних технологій та досвіду надання медичних послуг. Вважається, що Мексика є перспективною країною, оскільки спектр послуг широкий, а ціна нижча ніж в США. Але Сполучені Штати ще довго залишатимуться на першому місці за рахунок передових технологій лікування та якості послуг. Щодо Канади, то вона почала активно розвивати медичний туризм відносно недавно, проте він вже став дуже значним для економіки [45].

Третій ринок – Європейський регіон, оцінюється в 6 млрд. доларів, і до 2025 року прогнозується ріст на 18,9% до 14,5 млрд. доларів. Країни Європейського Союзу завжди цікавили пацієнтів, у зв'язку з якісним обслуговування, сучасними методами лікування та технологіями діагностики, та висококваліфікованими фахівцями, які здійснюють свою діяльність на основі міжнародних стандартів. Але сьогодні простежується зростання популярності регіону пов'язано з розвитком якісної медицини в Центральній та Східній Європі, насамперед, значне збільшення кількості медичних туристів в Польщі, Чехії та Угорщині [53].

До четвертого за розміром ринку відноситься Латинська Америка, яка сьогодні оцінюється в 6 млрд. доларів, за прогнозами експертів може відбутися зріст на 18,9% до 13,4 млрд. доларів. Медичний туризм даного регіон отримує значну фінансову підтримку зі сторони держави. Важливими позитивними аспектами є низька цінова політика і функціонування найсучасніших медичних установ. Головну частку даного ринку, через встановлені низькі ціни та підвищення кількості професійно компетентного персоналу, займає Бразилія. Потім йде Аргентина, яка останнім часом використовує нові технології та методи під час лікування [55].

П'ятий ринок – Близький Схід та Африка, оцінюється в 0,83 млрд. доларів США, прогнозується зріст на 8,5%, до 1,25 млрд. доларів. Основним фактором зростання медичного туризму в цьому регіоні є великі інвестиції державних органів в медичний сектор. Найбільшу частку займають ОАЕ

завдяки підтримці уряду та високій якості послуг. А на другому місці – Саудівська Аравія із запуском державних схем на користь споживачів медичних послуг та вигідними умовами між страховими компаніями та керівництвом лікарень. Деякі Африканські країни, зокрема ПАР, Туніс, Марокко та Єгипет, останнім часом покращують медичну галузь, розробляють комплексні національні стратегії. Сьогодні популярними напрямками до цих країн є стоматологія, косметична хірургія та репродуктивна медицина [60].

В наш час сфера та ринок медичного туризму описується наступними ознаками:

1. Підвищення рівня клінічної довіри: наявність компаній міжнародної акредитації дозволяють запровадити універсальні стандарти щодо процесу лікування та безпеки клієнтів, формуючи посилену довіру у всьому світовому співтоваристві: Joint Commission International (JCI, США), The Australian Council on Healthcare Standards (Австралія), Canadian Council on Healthcare Services Accreditation (Канада), Australian General Practice Accreditation Limited (Австралія), Irish Health Services Accreditation Board now HIQA (Ірландія), Council for Health Service Accreditation of Southern Africa (ПАР), CHKS Healthcare Accreditation Quality Unit (Великобританія) .

2. Підвищення кількості пацієнтів з Китаю, які прагнуть удосконалити медичний туризм в своїй країні, але багаті вихідці з Китаю шукають медичні послуги в інших країнах. Наприклад, на основі проаналізованих статистичних даних, в клініках Сінгапуру, Малайзії, Таїланду та США простежується збільшення кількості китайських пацієнтів, які звертаються для подолання раку та інших респіраторних хвороб. Близькосхідні напрямки, і особливо ОАЕ, також змагаються за китайських клієнтів. З 2018 року Dubai Healthcare City активно просувають свої послуги в Макао.

3. Позитивна державна політика у значній кількості країн, яка спрямована на розвиток медичного туризму, та описується лояльністю нових прийнятих нормативно-правових актів, які роблять простішим процес виїзду за межі для пацієнтів, визнання міжнародних медичних сертифікатів та кваліфікаційних стандартів, роблячи легше стажування лікарів за кордоном.

4. Переміщення акценту на держави, що економічно розвиваються. Якщо раніше було прийнято подорожувати для лікування лише в високорозвинені країни, посилаючись на те, що лише там надаються якісні медичні послуги. То в наш час відбувся зсув в сторону країн, що розвиваються. Люди зрозуміли, що якість послуг в цих країнах вже на рівні з розвиненими, а цінована політика знаходиться на низькому рівні. Саме з цим фактором пов'язано й зростання прибутків від медичного туризму в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, який вже займає найбільшу частку ринку.

5. Розвиток бізнес-партнерських відносин з іншими представниками туристичного ринку і суміжних галузей для формування кластерних структур, збільшення мережевої взаємодії та участі в міжрегіональних і міжнародних проектах.

6. Підвищення популярності не тільки традиційних масових напрямків реалізації медичного туризму (надання стоматологічних послуг, пластична хірургія і т.д.), але і не менш актуальних напрямків боротьби зі шкідливими звичками і девіантною поведінкою в контексті можливостей інфраструктури медичного туризму (наркотична та алкогольна залежність, психічні та соціальні відхилення, боротьба з надлишковою вагою і т.д.).

7. Втілення сучасних технологій в процес управління і реалізації медичних послуг на внутрішньому і в'їзному ринку медичного туризму на високому рівні при одночасному забезпеченні правильного співвідношення ціни і якості є основним аспектом для збільшення і ключовим мотивацією для здійснення поїздки, особливо в разі необхідності проведення складних операцій лікування протягом тривалого часу.

8. Зменшення різниці між рівнем розвитку медицини та розвитком національних систем охорони здоров'я, в результаті чого якість надання медичних послуг наблизилася до однакового рівня, але фінансово-економічне питання знаходиться на незмінному рівні, оскільки в деяких державах за отримання медичних послуг потрібно платити 5-6 тисяч доларів, в той час як в інших країнах ціна може бути на рівні 1-2 тисяч доларів.

9. Популяризація стоматологічних послуг. Цей напрямок медицини, є

досить актуальним, оскільки кожна людина має проблеми з зубами. У зв'язку з цим, в конкретних державах цінова політика на отримання стоматологічних послуг висока. Значна кількість туристів, під час свого відпочинку планує виділити один день для відвідування клініки і отримати якісні стоматологічні послуги. Як зазначають експерти, цей напрямок підвищиться на 30%, що є найвищим показником у секторі медичного туризму.

10. Закріплення місця основної маркетингової платформи за інтернетом. На сьогоднішній день немає жодної лікарні, яка б не мала свого власного веб-сайту, адже кожен пацієнт шукає інформацію та відгуки про лікарні саме в мережі. Ведення блогів та маркетинг у соціальних мережах – наразі основні способи по залученню клієнтів. В структурі джерел інформування медичних туристів про медичні центри та послуги близько 65% займає інтернет, і, зокрема, електронні ЗМІ, 15% займає реферальний маркетинг (рекомендації в соціальних мережах або від знайомих) і невелику частку займає інформація від лікарів. У відкритих джерелах знаходиться різна інформація щодо статистики затребуваності комунікаційних інструментів, загалом її можна згрупувати таким чином [17]:

- офлайн-реклама: близько 20% пацієнтів приймають рішення базуючись на рекламі по телебаченню, 20% базуються на інформації із медичних наукових і популярних журналів та газет;

- SEO-оптимізовані сайти та блоги: до 80% пацієнтів шукають медичну інформацію в Google, Yahoo;

- соціальні мережі Instagram, YouTube, Facebook, Twitter в поєднанні з реферальним маркетингом: 40% пацієнтів при виборі лікаря або клініки враховують їх репутацію в онлайн-мережі;

- реклама з оплатою за клік або перехід на сайт в Google Adwords: Google обробляє більше мільярда пошукових запитів в день, які пов'язані з інформацією про здоров'я, чим вдало користуються медичні центри та лікарі «виштовхуючи» посилання на свій сайт на першу пошукову сторінку.

На даний момент медичний туризм регулюється міжнародними організаціями, а також кожна країна, яка приймає медичних туристів, має

власні державні або незалежні асоціації, що допомагають країнам розвивати та просувати власний медичний продукт. До того ж є безліч ресурсів та організацій, створених на громадських засадах, які займаються дослідженням ринку медичного туризму, його аналізом та наданням інформації про лікування за кордоном. Кожна з цих організацій вносить свій вклад в просування стандартів якості охорони здоров'я та сприяє покращенню професійних медичних стосунків між державами. Найбільші та найвпливовіші медичні організації: The Medical Tourism Association, Global Healthcare Travel Council, International Healthcare Research Center, International Association of Physicians Medical Tourism, Medical Tourism Magazine, The International Travel Journal, TreatmentAbroad.

2.2. Структура та спеціалізація медичного туризму в Україні

Головне значення для визначення основних напрямів ефективного розвитку медичного туризму відіграє створення єдиної класифікації.

В процесі розробки класифікації медичного туризму, потрібно брати до уваги його специфіку та характерні для нього обмеження, а саме [59]:

1. Важливість врахування відмінностей в функціональних особливостях та організації медичного туризму;

2. При відборі класифікаційних критеріїв необхідно брати до уваги як традиційні підходи до класифікації медичного туризму, так і особливості сучасного туристичного ринку та сфери охорони здоров'я.

3. Кількість критеріїв має бути оптимальною і відображати собою важливі особливості медичного туризму.

4. Підбір критеріїв має бути взаємопов'язаний як з технологічними аспектами надання подібного роду послуг, так і з соціальними і економічними, які повністю характеризували процес застосування медичного туризму в умовах конкретного регіону.

В науковій літературі найчастіше зустрічається класифікація за направленістю туристичних потоків, яка виглядає наступним чином: медичний

туризм поділяють на міжнародний і внутрішній медичний туризм.

Міжнародним медичним туризмом називають виїзд людини з однієї країни до іншої для отримання медичної, стоматологічної та хірургічної допомоги, рівної або кращої ніж у своїй країні. Роблять вони це через доступність та кращий рівень сервісу.

Міжнародний медичний туризм, в свою чергу ділиться на два типи:

- В'їзний медичний туризм відноситься до зовнішніх туристів, які в'їжджають до певної країни.

- Виїзний медичний туризм стосується туристів, які подорожують із країни походження до іншої. Тобто, коли медичні туристи подорожують закордоном, це є виїзним туризмом для їх власної країни.

Розглядаючи внутрішній медичний туризм, необхідно зазначити, що громадяни, які мешкають конкретній державі, подорожують до іншого міста, цієї ж країни для отримання якісної медичної, стоматологічної чи хірургічної допомоги, яка є кращою чим у іншому місті. Інша популярна класифікація щодо медичного туризму за видом захворювання чи необхідним видом медичної допомоги. У наукових джерел найчастіше можна побачити іншу спеціалізацію медичного туризму, а саме [59]:

1. Загальнохірургічне направлення включає в себе велику кількість різних операцій, які базуються на хірургічному втручанні, наслідки якого можуть відігравати важливе значення для подальшого функціонування пацієнти. Даний вид розділяється на чисельні підвиди, до яких належить:

- Баріатрична хірургія – базується на зменшенні шлунка та імплантації шлункового бандажа. Такі операції вимагають висококваліфікованих фахівців та відповідне обладнання, які є не у всіх країнах, і саме через це напрямок користується популярністю серед медичних туристів;

- Очна хірургія є ризикованим видом, для якого необхідні професійні кадри, а саме: хірурги-експерти;

- Ортопедична хірургія пов'язана з лікуванням кістково-м'язової системи;

- Кардіохірургія – це лікування вроджених серцево-судинних хвороб серцевої недостатності та інших захворювань зазначеного аспекту.

2. Косметологічне направлення та пластична хірургія. Це направлення займає окреме вагоме місце в медичному туризмі, що обумовлено великим попитом на нього не тільки серед населення з високим рівнем доходу, а й середнього класу. І спостерігається дана тенденція на всьому світовому рівні. Люди зі всього світу хочуть усунути ознаки старіння або змінити чи покращити свій зовнішній вигляд. А це вимагає високорозвинених технологічних інструментів та лікарів-професіоналів. Пацієнти підходять до вибору лікаря дуже серйозно та прискіпливо, адже від нього буде залежати їх подальший зовнішній вигляд, тому не дивно, що ніхто не шкодує коштів саме на косметологічні процедури і готовий їхати до омріяного їхати хоч через весь світ.

3. Стоматологічний напрямок. Напрямок користується популярністю і не потребує значних початкових вкладень. Це ідеальний вид медичного туризму саме через те, що він один із найдешевших і його найлегше поєднувати з відвідуванням культурно-історичних і природних пам'яток регіону, в якому знаходиться пацієнт.

4. Трансплантологічний напрямок. Це вузькоспеціалізована область медичного туризму, яка активно розвивається два останні десятиріччя, але є обмеженою як фінансовими можливостями, так і морально-етичними поглядами деяких потенційних клієнтів. За даними ВООЗ, щорічно в світі проводиться близько 100 000 операцій з трансплантації твердих органів, 30% з яких припадає на США. Проте основною проблемою даного напрямку є очікування органів. Інколи пацієнтам доводиться чекати 5, або навіть більше, років.

5. Напрямок репродуктивної медицини. Напрямок являє собою подорож закордон з метою лікування безпліддя або проблем з народжуваністю. Він стає все більш популярним на міжнародному рівні, особливо серед пацієнтів з країн, де закони занадто суворі. Наприклад, хорошими варіантами для вирішення проблеми є сурогатне материнство або еко-запліднення, які часто заборонені в багатьох країнах.

6. Отоларингічний напрямок. Базується на лікуванні захворювань в області вуха, носа та горла. Відповідна медична діагностика здатна аналізувати

порушення щодо запаху, слуху та смаку, виявляти пухлини в області шиї та голови. Більшість пацієнтів їдуть закордон задля імплантації слухових протезів, вирізання мигдалин та корекції носової перегородки.

7. Онкологічний напрямок. Лікування онкології надзвичайно дороге, що є однією з причин чому люди обирають онкологічний туризм. Для хворих онкологією в жодному разі не підходить очікування, тому вони їдуть в країни, де лікування почнеться одразу, до того ж в провідних країнах є багато експериментальних та новітніх методів лікування, які ще не є доступними в країнах проживання багатьох пацієнтів.

8. Неврологічне направлення. Спеціалізується на розладах, травмах та захворюваннях нервової системи, головного та спинного мозку і м'язів. Лікування багатьох неврологічних захворювань потребує найсучаснішого обладнання та широкого спектру мініатюрних інструментів. Тому багато пацієнтів їдуть саме туди, це не наявно. Окрім цього, бажано щоб в клініці або центрі було реабілітаційне відділення, оскільки складна нейрохірургія вимагає суворої нейро- та фізичної реабілітації.

Сьогодні, в деякій літературі, окремим напрямком виділяється медичні подорожі задля лікування хвороби Паркінсона. Це хвороба, яка впливає на рухові можливості, коли певні нейрони мозку з часом руйнуються або гинуть. Повністювилікуватись від цієї хвороби неможливо, але можна тримати симптоми під контролем за допомогою ліків, хірургічних процедур, вправ, або іншими альтернативними методами лікування. Тому пацієнти, які можуть собі дозволити лікування за кордоном, їдуть в спеціалізовані центри із сучасними підходами до лікування хвороби Паркінсона. Наприклад, в Китаї та Мексиці, сьогодні проводять терапію стовбуровими клітинами.

Ще одним цікавим та досить спірним критерієм класифікаційної оцінки медичного туризму є типологізація за рівнем легальності здійснення медичних процедур, яка зустрічається в деякій літературі. В цьому випадку виділяється дві категорії медичного туризму:

- Легалізовані види медичного туризму – це стандартні процедури, спрямовані на лікування певних захворювань, які можна надати пацієнту в

будь-якій країні\регіоні світу. В даному випадку, розвиток медичного туризму визначається конкурентними параметрами самого ринку послуг – ціною придбання, доступністю та якістю надання конкретних видів послуг.

- Обмежено-легалізовані види медичного туризму – це проведення процедур, пов'язаних з втручання в життєдіяльність організму або використанням певних фармацевтичних чи фармакологічних засобів спеціалізованого призначення. Дії подібного роду можуть заборонятися на рівні законодавства різних країн світу і нести за собою кримінальне або адміністративне покарання. Завдяки затребуваності таких послуг и виникає медичний туризм з метою поїздки в країну, де певну процедуру можна отримати легальним способом без загрози кримінального переслідування [12, с. 26].

До найбільш популярних обмежено-легалізованих видів медичного туризму належать:

1. Поїздки для проведення евтаназії. У більшості випадків такі дії мають зв'язок з хронічними та невиліковними захворюваннями різного характеру, до яких входять психічні розлади та соціально-небезпечна поведінка. Офіційно евтаназія дозволена в таких країнах як Нідерланди (лише при нестерпних стражданнях пацієнта та якщо він написав певну заяву), Бельгія (лікарі дозволяють робити дану процедуру лише ти пацієнтам, за якими вони давно стежать), США (дозволено лише в 8 штатах, в кожному з яких свої правила), Канада (лише для пацієнтів з невиліковними хворобами в термінальній стадії, тобто коли швидке настання смерті неминуче), Нова Зеландія (лише для тяжкохворих пацієнтів, яким залишилося жити менше 6-ти місяців), Люксембург (закон схожий з бельгійським варіантом), Колумбія (лише для тяжкохворих).

2. Поїздки для позбавлення від небажаної вагітності.

3. Можливість отримати медичну допомогу через використання наркотичних засобів. Значна кількість країн не має обмежень стосовно застосування медичних препаратів, які розроблені на основі наркотиків. Але дана проблема простежується в певних державах, а саме близького сходу, що

призводить до виїзду медичних туристів в інші країни Азії [13].

Таким чином, в процесі проведення наукових досліджень, за основу, було застосовано два види класифікації медичного туризму: за спрямованістю туристичних потоків та за видом захворюваності та проведення лікування.

2.3. Особливості ринку медичного туризму в Україні

Медичний туризм став одним із найпопулярніших сучасних напрямлень туризму, що пов'язано із глобалізацією суспільства. Об'єм інвестицій, які вкладаються в цю галузь, збільшується кожного року. Медичний туризм знаходиться на перетині двох сфер – медицини та економіки і через те, що медичні туристи більш платоспроможні за звичайних туристів, розвинуті країни вважають дану галузь пріоритетною для економіки.

В'їзний медичний туризм популяризувався в Україні не так давно. Великим кроком стало створення Української Асоціації Медичного Туризму в 2013 році. УАМТ – це некомерційна організація, головним завданням якої є популяризація України як напрямку медичного туризму, підвищення якості медичних послуг в країні та допомога місцевим жителям в закордонному лікуванні, яка також є членом Всесвітньої Асоціації Медичного Туризму та представлена в Громадській Раді при МОЗ України. За невеликий час існування організація досягла величезних результатів та стала однією з найактивніших та авторитетніших асоціацій медичного туризму серед країн Центральної та Східної Європи. Сьогодні до асоціації входить більше 100 державних медичних організацій та міжнародні клініки з 14 країн світу [48].

Основними перевагами України є її географічне положення на сході Європи і транзитних транспортних шляхів та цінова політика, вартість медичних послуг, яка в два-три рази менше, ніж в найпопулярніших центрах медичного туризму, відсутність черг, та велика кількість професіональних лікарів з успішними результатами. Україна, в перспективі, може конкурувати з провідними країнами світу в багатьох галузях медицини. Більш за все це

стосується клінік репродукції, стоматології, офтальмології, що обладнанні сучасним устаткуванням та мають кваліфікованих співробітників, які показуються вражаючі результати лікування [6, с. 24].

Пояснити зацікавленість в українських медичних послугах дуже просто: Національному інституту серцево-судинної хірургії ім. М.М. Амосова протезування клапана в Україні коштує 4 000 євро, а за кордоном – 40 000 – 60 000 євро. При чому, різниці в якості проведення операції фактично немає, до того ж, іноземцям в даному закладі надаються VIP-палати, які є такими ж комфортними, як і за кордоном. За останні 7 років в Інституті лікували пацієнтів з близько 25 країн, проте потік пацієнтів був не масовим, здебільшого, іноземний пацієнт був рідкістю та виключенням із правил. Для кращого розуміння стану ринку медичного туризму в країні, його сильних (наявність професійних лікарів та клінік; вигідне географічне положення країни; цінова доступність послуг; відносно вільний ринок до нових сучасних підприємств; бажання до подорожей іноземців та слабких (несприятлива політико-економічна ситуація; відсутність законодавчо-правових засад існування медичного туризму; погано розвинена туристична інфраструктура; недосконалі інвестиційна політика; висока конкуренція з боку іноземних гравців) сторін

За даними УАМТ, на сьогоднішній день найпопулярнішими напрямками для іноземців в Україні є: репродуктивна медицина, клітинна терапія – лікування стовбуровими клітинами, кардіохірургія, стоматологія та офтальмологія. При цьому стверджується, що якість надаваних послуг є рівною зарубіжним клінікам [29].

Єдиного рейтингу найкращих медичних закладів України не існує, але можна виділити топ-10 згідно з відгуками пацієнтів та здатністю приймати іноземних відвідувачів на найвищому рівні, які представлені на рис. 2.2

ТОП-10 найкращих медичних закладів України

Національний інститут серцево-судинної хірургії ім.
М.М. Амосова НАМН України, м. Київ

Київський міський інститут серця

Національний інститут очних хвороб і тканинної
терапії ім.. В.П. Філатова НАМН України, м. Одеса

Клініка клітинної терапії, м. Київ

Клініка «LISOD», Київської області

Офтальмологічна клініка «Ексімер», м. Київ

Медична клініка «Інновація», Київська обл.

Клініка Спіженко, Київська обл.

Клініка «ISIDA», м. Київ

Клініка репродуктивної медицини «Надія», м. Київ

Рис. 2.2. Топ-10 медичних закладів України

Вважається, що гарним стимулом для розвитку медичного туризму було Євро-2012 та Євробачення-2016, адже в цей час клініки, які хотіли підняти свій рівень до міжнародного, зробили все для дієвих маркетингових кампаній, а в допомогу їм, туристичні агенції пропонували вигідні пакети.

Сучасна ситуація з медичними туроператорами та агентствами в Україні далеко не найкраща. Фірм, які б надавали послуги з організації медичних турів, при цьому були надійними та популярними серед українців, дуже мало. Наразі можна говорити лише про 4 надійні компанії:

- Sofort Med – спеціалізується на супроводі лікування в клініках

Німеччини. Допомагають українцям організувати поїздки для таких напрямків: онкологія, стоматологія, ортопедія, пластична хірургія, кардіологія та гінекологія. Послуги компанії є фіксованими і не залежать від рахунку клініки. Клієнт обирає один з трьох стандартних пакетів супроводу: lite – трансфер в одну сторону, 3 години медичного перекладу та 3 сторінки письмового медичного перекладу, comfort – трансфер, 15 годин медичного перекладу та 10 сторінок медичного тексту, business – трансфер, 30 годин медичного перекладу та письмовий переклад без обмежень [64].

- MediGlobus – компанія організовує лікування в більш ніж 23 країни за 60-ма напрямками та співпрацює з понад 300-ма медичними закладами по всьому світі. Співробітники компанії організують поїздку за всіма етапами: вибір медичного закладу, лікаря, візова підтримка, бронювання квитків, бронювання готелю, трансфер в лікарню, переклад документів та усний переклад [57].

- MedGlobal – міжнародний провайдер з підбору та організації лікування за кордоном. Компанія організовує поїздки враховуючи всі етапи: збір медичних документів, вибір клініки та спеціаліста, розрахунок вартості лікування, отримання візи, прибуття та зустріч в аеропорту, переклад документів, послуги перекладача. Провайдер має лікарні-партнери в Туреччині, Австрії, Німеччині, Швейцарії та Ізраїлі і організовує лікування будь-якого профілю [46].

- MedTour – надають такі послуги: бронювання візиту до лікаря, думка від провідних спеціалістів галузі, візова підтримка, організація перельотів, бронювання готелю, організація трансферу та цілодобовий онлайн-супровід під час та після поїздки. Фірма співпрацює з клініками в багатьох країнах світу та організовує лікування будь-якого профілю [46].

Найактуальнішою проблемою для України, так само як і для всього світу, є пандемія COVID-19, яка повністю зупинила світовий ринок туризму. Тисячі пацієнтів були змушені відкласти лікування, адже кордони закривалися. Індустрія медичного туризму була однією з перших сфер, яка зазнала впливу і, можливо, їй знадобиться найбільше часу для відродження. Станом на початок

2021 року, коли деякі країни вже почали відкривати свої кордони, в Україну все ще не просто потрапити, а тому говорити про медичний туризм останнього року дуже важко, адже його просто не було. Пандемія сильно вдарила по державній системі охорони здоров'я, яка і досі не справляється навіть з лікуванням місцевих жителів, не кажучи вже про іноземних пацієнтів.

Наступна важлива проблема - збирання статистичних даних про кількість медичних туристів, адже при перетині кордону ніхто не фіксує кількість іноземних пацієнтів, а організувати такі поїздки можуть медичні туроператори, благодійні фонди або самі пацієнти, і через це дізнатися хоч якусь приблизну статистику можна лише від окремих компаній, які приймають пацієнтів. Так, єдину відому нам статистику представила УАМТ у 2019 заявила, згідно з якою Україна прийняла 65 000 пацієнтів, які принесли в державний бюджет близько 182 млн. \$, в середньому витрачаючи по 2800\$ за поїздку. Наразі найбільшу кількість медичних туристів приймає, звичайно ж, Київ, тут зосереджено багато сучасних достойних медичних центрів та найбільш розвинена інфраструктура, в тому числі і туристична. Основними центрами прийому іноземних пацієнтів є Київський міський Центр серця, онкологічні клініки ЛІСОД, Інновація, клініка Спіженко, деякі приватні багатопрофільні медичні заклади та клініки клітинної терапії [46].

Але для ефективнішого розвитку галузі в країні, треба робити нахил не лише столицю, а й на регіональний розвиток, адже кожна область України здатна стати медичним центром. В кожному регіоні є велика кількість медичних інститутів з гарними спеціалістами та застарілих курортів з належним зовнішнім середовищем та природою, на базі яких можна зробити повноцінні медичні центри, в яких пацієнти зможуть поєднувати лікування з насолодженням відпочинку на природі.

Проте, гострим є питання якості медичних послуг, адже далеко не всі медичні установи готові до прийому іноземних пацієнтів. Основним гравця ринку медичного туризму, та й медицини загалом, в Україні є, звичайно ж, приватні клініки, яких стає дедалі більше, сервіс в них максимально наближений до європейського, а спеціалістів для роботи обирають найкращих.

Що до державних лікарень, то вони ще не готові до такого кроку, адже там немає налагодженого сервісу, більшість з них застарілі та не мають належного медичного обладнання та комфортних умов для утримання пацієнтів, і не рідко зустрічаються некомпетентні лікарі. І варто відмітити, що деякі з них, особливо в невеликих населених пунктах, не готові навіть до прийому місцевих жителів, не кажучи вже про іноземців.

Певне гальмування ефективного розвитку медичного туризму в Україні також пов'язано зі старою інфраструктурою та низьким рівнем сервісних послуг. Відсутність нормальної спеціалізованих туроператорів спіткає до співпраці з посередниками, що спричиняє зайві витрати та затримку процесу лікування [14, с. 14].

Багато іноземців при виборі місця лікування звертає увагу на наявність у нього міжнародної сертифікації. Прийнято вважати, що найпрестижнішою сусіх сертифікацій є JCI (Joint Commission International), якої акредитовано заклади в понад 40 країн світу. Проте для України це є черговою проблемою, адже лише один національний заклад має міжнародну акредитацію JCI, у грудні 2019 році пологовий будинок «Лелека» у м. Києві став першим в країні, хто отримав Золоту медаль якості JCI. Всього декілька українських приватних клінік має сертифікат ISO 9001 (Клініка репродуктивної медицини ім. академіка В.І Грищенка, «Добробут», «Борис», онкологічна клініка «Інновація» та ін.), який є загально визнаним у всьому світі і застосовується більш ніж 190 країнами. Варто також виділити Державний інститут серця, який в 2015 році отримав акредитацію QHA (Велика Британія), яка прирівняла клініку до провідних постачальників медичних послуг в світі.

Державна галузь охорони наразі є не дуже привабливою для інвестицій, в тому числі і міжнародних, більшою мірою це спричинено відсутністю чіткої законодавчої бази. З правової точки зору, медичного туризму в Україні простоне існує, оскільки відсутня як нормативна база, так і чіткі правила ліцензування суб'єктів медичного туризму. А для приваблення інвестицій, в першу чергу, має бути встановлення правил та гарантії державно-приватного партнерства. Першим кроком стане прийняття окремого закону про медичний туризм,

прикладом для якого може бути ізраїльський закон «Про медичний туризм» 2019 року, який повністю відрегулював галузь, чітко визначивши умови реєстрації та ведення діяльності агентів медичного туризму, медичних установ та медичних туристів.

З попередньої проблеми впливає також окреме питання щодо національної системи страхування пацієнтів та лікарів, що також перешкоджає розвитку в'їзного туризму і роботі українських клінік з зарубіжними страховими компаніями. В більшості розвинених країн сьогодні є страхування відповідальності лікарів та клінік, що надає пацієнтам впевненості у своїй безпеці та компенсації при шкоді здоров'ю. А в Україні, навпаки, більшість клінік знімають з себе відповідальність, заздалегідь зазначаючи в договорі, що вони не несуть ніякої відповідальності у разі проблем та негативних наслідків. Хоча, за останні роки, побільшало закладів, які поділяють відповідальність із зарубіжними страховими компаніями [8, с. 122].

Ще одна не менш важлива проблема – питання трансплантації. Те, що Україна має достатню кількість лікарів-професіоналів в області трансплантації – це факт. Це підтверджують цифри: в 2019 році було проведено 78 операцій з пересадки органів, а в 2020 – вже понад 200, проте проводити такі операції може лише декілька закладів, які мають відповідну ліцензію. Отже, це свідчить про те, що напрямок трансплантології – міг би стати провідним для медичного туризму. Але проблема криється в законодавстві. В 2018 році відбулася спроба оновити систему трансплантології і був прийнятий Закон «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів», який виявився досить суперечливим і його довелося змінювати. І на сьогоднішній день діє лише пілотний проект від МОЗ, який стосується посмертного донорства зі згоди родичів померлої людини. Тобто, коли уряд остаточно врегулює діяльність даної системи пересадки органів, можна буде казати про те, що в Україні з'явиться новий напрямок медичного туризму, який допоможе їй вийти на новий рівень розвитку [46].

Висновок до розділу 2

У другому розділі проаналізовано загальні особливості розвитку медичного туризму у світі та детально розглянуто особливості та сучасний стан ринку медичного туризму в Україні. Проаналізовано класифікацію медичного туризму: за направленістю туристичних потоків, за видом захворювання чи потрібним видом медичної допомоги та за рівнем законності реалізації медичних процедур.

Стосовно вивчення регіонального розподілу ринку медичного туризму, то лідерські позиції в наш час займає ринок Азійсько-Тихоокеанського регіону, а його розмір у 2020 році складав 7,79 млрд. доларів. На Азійсько-Тихоокеанському ринку, експерти зазначають, що відбудеться динамічний розвиток медичного туризму за допомогою держав, які економічно розвиваються, та спрямовані на технологічний прогрес та надання якісної медицини.

Проаналізувавши діяльність медичного туризму, було визначено його головні проблеми і найбільшою було визначено, пандемію COVID-19, оскільки значна кількість медичних туристів відклали своє лікування, у зв'язку з закриттям кордонів.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ

3.1. Нормативно-правове забезпечення діяльності з медичного туризму в Україні

У зв'язку з швидким розвитком такого виду комерційної діяльності, як медичний туризм. На даний час існує перелік нормативно-правових актів, які сприяють розвитку ринку медичного туризму в Україні та відповідають європейським стандартам. Проте, в Україні досі не створено механізмів впливу на діяльність посередницьких структур із надання медичних послуг, цінового аналізу послуг закордонних медичних закладів, відсутня система контролю якості такого лікування та захисту прав українських громадян під час отримання медичних послуг в інших країнах.

Медичний туризм є одним із засобів реалізації вимоги Європейської хартії прав пацієнтів (2002 р.) [15] щодо права кожного на свободу вибору між різними медичними процедурами та закладами (фахівцями) на підставі адекватної інформації. І хоча Хартія основних прав Європейського Союзу (ст. 35) [49], встановлює, що: «Кожна людина має право на профілактичне лікування і медичне обслуговування на умовах, передбачених національним законодавством та практикою», іноді виникає проблема неможливості реалізації такого права в національній системі охорони здоров'я в зв'язку з технічними або нормативно-правовими проблемами можливості його реалізації. Тобто, пацієнт в окремих випадках вимушений самостійно вирішувати питання медичного втручання і, іноді за межами своєї країни.

Крім того, ст. 401 Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [47], серед іншого встановлює необхідність у просуванні та розвитку туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур [9, с. 37].

Відповідно до Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року, схваленої розпорядженням КМУ від 16.03.2017 року № 168-р [41], сфера туризму і курортів розглядаються у нерозривному зв'язку. Так, стратегія розвитку сфери туризму та курортів передбачає стратегічно орієнтовану державну політику, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України. Ст. 11 Європейської соціальної хартії від 03.05.1996 року [16], ратифікованої Україною 14.11.2006 року [38], наголошує, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на охорону здоров'я Сторони зобов'язуються самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями вживати відповідних заходів для того, щоб усунути, у міру можливості, причини слабкого здоров'я. Таке усунення в багатьох випадках потребує застосування оздоровчо-лікувальних процедур.

Оскільки господарська діяльність у сфері медичного туризму включає надання як лікувальних, так і лікувально-оздоровчих послуг, одним із напрямів її здійснення є організація і розвиток курортів. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про курорти» [37] завданням законодавства про курорти є регулювання суспільних відносин у сфері організації і розвитку курортів, виявлення та обліку природних лікувальних ресурсів, забезпечення їх раціонального видобутку, використання і охорони з метою створення сприятливих умов для лікування, профілактики захворювань та відпочинку людей.

Разом із тим господарська діяльність у сфері використання курорту, яким відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону є освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси та необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, не завжди може розглядатися як діяльність у сфері медичного туризму. Це пов'язано з тим, що курорт може використовуватися як з метою лікування, так і для медичної

реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації. У випадках, коли курорт використовується для надання оздоровчих послуг, не пов'язаних з медичним втручанням, то така господарська діяльність не є діяльністю у сфері медичного туризму. Цей висновок ґрунтується на положеннях статті 68 Основ, яка відокремлює оздоровлення від санаторно-курортного лікування [34]. Послуги з санаторно-курортного лікування, на відміну від оздоровчих послуг, є такими, що пов'язані з медичним втручанням. Виходячи з цього, господарська діяльність з організації надання послуг з санаторно-курортного лікування має розглядатися як діяльність у сфері медичного туризму. Санаторно-курортне лікування охоплює надання лікувальних та оздоровча-лікувальних послуг, а також послуг з медичної реабілітації.

Остання відповідно до ч. 1 ст. 355 Основ є видом медичної допомоги, що надається пацієнтам в амбулаторних або стаціонарних умовах і включає систему медичних та інших заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою створення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання [34]. Така медична допомога пов'язана з медичним втручанням, а тому обґрунтовано розглядається в системі надання медичних послуг спеціалізованими медичними та санаторно-курортними закладами і [62, с. 119]. Викладене дає підставу для визнання діяльності з організації надання послуг з санаторно-курортного лікування, у тому числі і з медичної реабілітації, в якості невід'ємної складової медичного туризму [66, с. 48]. Модельний закон про туристську діяльність [32] надає визначення понять, які можуть бути використанні при визначенні співвідношенні господарської діяльності у сфері медичного туризму та господарської діяльності з організації використання курортів.

Так, цей закон встановлює, що: 1) індустрія туризму (туристична індустрія, туристська галузь) – це галузь економіки держави, що включає туризм як елемент соціально-економічної сфери, в яку входять невід'ємною сукупною частиною призначені, серед іншого, для організації дозвілля і з метою

туризму індустрія всіх видів перевезення туристів і їх багажу, індустрія гостинності, а також санаторно-курортних послуг; 2) колективний засіб розміщення – це майновий комплекс (готель, мотель, готель, пансіон, пансіонат, гостьовий будинок, кемпінг, будинок відпочинку, санаторно-курортний заклад, туристська база, клуб з проживанням тощо), що відповідає вимогам стандарту і сертифіката; 3) комплексна (пакетована) туристська послуга – це упорядкований програмою і взаємопов'язаний технологією надання комплекс туристських типових і нетипових послуг; 4) курорт – це територія, що володіє природними лікувально-оздоровчими ресурсами, де розташовані лікувальні та оздоровчі установи, споруди та інші об'єкти туристичної індустрії курортів і інфраструктури; 5) курортна діяльність – це різновид туристської діяльності, пов'язана з організацією використання природних лікувально-оздоровчих ресурсів, необхідних для користування ними споруд та обладнання (свердловини, бювети, галереї, ванні, грязелікарні, пляжі, кліматичні павільйони, аеросолярії тощо) і об'єктів туристичної індустрії курортів (санаторії, готелі, будинки відпочинку, пансіонати, спортивні та культурні об'єкти тощо) з метою профілактики захворювань, лікування, реабілітації та оздоровлення громадян; 6) об'єкти туристичної індустрії – це транспортні засоби та транспортні підприємства (перевізники), індивідуальні та колективні засоби розміщення і підприємства харчування, культури, розваги (атракцій) і спорту, медичних і оздоровчих послуг курортної сфери.

Як бачимо, на пострадянському просторі послуги з медичного туризму досить часто ототожнюються з санаторно-курортними послугами. Певною мірою це пов'язано з тим, що за радянських часів надання медичних послуг поза межами постійного проживання пацієнта було можливим лише при проходженні санаторно-курортного лікування. Певною мірою таке становище вплинуло і на чинне законодавство України, яке передбачає змішаний правовий статус об'єктів інфраструктури туристичної діяльності. Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про туризм» [42], учасниками відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, є юридичні та фізичні особи, які створюють туристичний продукт, надають туристичні послуги, а саме: перевезення,

тимчасового розміщення, харчування, екскурсійного, в тому числі курортного тощо. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про курорти» [37], санаторно-курортні заклади – це заклади охорони здоров'я, що розташовані на територіях курортів і забезпечують подання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів. Дещо інше визначення надане в державних будівельних нормах «Будинки і споруди «Зклади охорони здоров'я» ДБН В.2.2-10-2001» [11], а також ДБН «Будинки і споруди. Заклади охорони здоров'я. ДБН В.2.2-10:2017 (проект, 38 остаточна редакція) Видання офіційне», в розділі «Терміни і визначення»: «Санаторій – лікувально-профілактичний заклад, призначений для лікування переважно природними факторами (клімат, лікувальні грязі, мінеральні води) в сполученні з дієтотерапією, лікувальною фізкультурою, фізіо- і фармакотерапією при раціональному режимі лікування і відпочинку.

Санаторно-курортні заклади – лікувально-профілактичні заклади для лікування та відпочинку. Часто розташовані в курортній місцевості з природними цілющими властивостями, пристосованими для лікування та відпочинку». Санаторно-курортні заклади створюються в порядку, передбаченому статтею 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я та іншими нормативно-правовими актами. Відповідно до ст. 17 Основ, провадження господарської діяльності в сфері охорони здоров'я, яка відповідно до закону підлягає ліцензуванню, дозволяється лише за наявності ліцензії. В цьому контексті, п. 4 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [39] також фіксує, що відповідні послуги надають: «... санаторно-курортні заклади відповідного профілю чи закладу відпочинку, які мають ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики».

Абз.10. ч. 1 ст. 3 Основ регламентує: «... послуга з медичного обслуговування населення (медична послуга) - послуга, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або фізичною особою – підприємцем, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її

замовником. Замовником послуги з медичного обслуговування населення можуть бути держава, відповідні органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, у тому числі пацієнт». В Україні, відповідно до Концепції розвитку санаторно-курортної галузі схваленої розпорядженням КМУ від 23.04.2003 року № 231-р (ч. 2 розділу 2) [40], розвиток санаторно-курортних послуг тісно пов'язаний з раціональним використанням природних територій курортів, які мають мінеральні та термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропу лиманів та озер, акваторію моря, кліматичні, ландшафтні та інші умови, сприятливі для організації відпочинку та оздоровлення, лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Текст цієї Концепції фактично перелічує види послуг з медичного туризму та одночасно ототожнює відпочинок, що характеризує туристичну діяльність, з оздоровленням, лікуванням, медичною реабілітацією та профілактикою захворювань. Зазначене ототожнення, хоча і має своїм підґрунтям поліпшення стану здоров'я людини та профілактику захворювань як мету отримання зазначених послуг, але є невірним в контексті спеціального правового режиму та суб'єктного складу надання медичних послуг.

В цілому, медичний туризм, будучи відносно молодим видом економічної діяльності, за останнє десятиріччя отримав широке розповсюдження в світі, демонструючи високі темпи зростання практично на всіх континентах. Україна, маючи значний потенціал розвитку медичного туризму, поки що використовує його недостатньо ефективно. Ця діяльність потребує державно-правової підтримки, спрямованої, з одного боку, на забезпечення безпеки та підвищення якості туристичних послуг, з іншого – сприяння суб'єктам господарювання, які створюють та реалізують на ринку високоякісний туристичний продукт.

З метою створення єдиного правового режиму у сфері медичного туризму, необхідно в Законі України «Про туризм», в ст. 3, слова «лікувально-оздоровчий» туризм, замінити на «медичний туризм» та «оздоровчий туризм». При цьому лікувально-оздоровчий туризм вважати невід'ємною складовою медичного туризму, як більш широкого поняття, яке також включає такі терміни як «лікувальний туризм» та «санаторно-лікувальний туризм». Більш

того, до оздоровчого туризму потрібно віднести такі види діяльності, що не передбачають надання медичних послуг та/або медичного втручання, зокрема, «спа-туризм», «велнес-туризм». Проте одночасно виникає проблема правового статусу окремих учасників такого виду туристичної діяльності.

3.2. Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення сфери медичного туризму на основі досвіду Європейських країн

Україна має великі перспективи для розвитку медичного туризму. В першу чергу – це співвідношення ціни та якості. Коштують медичні послуги в Україні значно менше ніж в інших країнах, а результати лікування високі. Варто врахувати, що у нас є унікальні медичні розробки, яким немає аналогів в світі. Україна може сміливо конкурувати з провідними країнами світу у багатьох галузях медицини. Великою мірою це стосується клінік репродукції, офтальмології, стоматології, які обладнані найсучаснішим устаткуванням, мають висококваліфікованих співробітників вищої та середньої ланки, вражаючі результати лікування. Це ж стосується онкології та кардіології. Позитивним є те, що в Україні на сьогоднішній день сприятлива законодавча база в галузі репродукції та клітинної терапії. Це дає велику зацікавленість у отриманні даної медичної послуги в Україні. Великий інтерес до лікування в нашій державі мають також іноземні пацієнти онкологічних клінік.

Слабкою стороною медичного туризму є рівень юридичного захисту від різних видів медичної недбалості. Формування і реалізація в Україні політики державного регулювання діяльності у сфері медичного туризму характеризується недосконалістю і суперечливістю нормативно-правового регулювання. Існує необхідність розгляду законопроектів у медичній сфері, зокрема законопроекту про надання більшої фінансової й управлінської автономії закладам охорони здоров'я, нової редакції Закону України «Про трансплантацію органів та анатомічних матеріалів»; адаптації законодавства України до норм ЄС (щодо сфери громадського здоров'я та прав споживачів).

Потребує розробки міжсекторальна програма підтримки ВМТ, заснована на принципах державно-приватного партнерства. Щодо якості медичних послуг, то визначення цього поняття також не міститься в чинних нормативно-правових актах України, проте є поняття «якість медичної допомоги». Так, п. 3 Порядку контролю за якістю медичної допомоги, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 р. № 752, передбачається, що якість медичної допомоги – це надання медичної допомоги та проведення інших заходів з організації надання закладами охорони здоров'я медичної допомоги відповідно до стандартів у галузі охорони здоров'я. Особливу увагу хочемо звернути на важливість положення Директиви 2011/24 / ЄС Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу від 9 березня 2011 р. «Про застосування прав пацієнтів на транскордонні послуги в галузі охорони здоров'я», метою якої є забезпечення права громадян звертатися за медичною допомогою за кордон. Законодавство України, незважаючи на його недосконалість, передбачає і те, і інше, містить майже повний перелік прав пацієнта, визначається законодавством країн ЄС (крім права на повагу часу пацієнта, також чітко не позначено право на інновації).

Згідно зі ст. 11 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ права й обов'язки у сфері охорони здоров'я іноземних громадян та осіб без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, визначаються вітчизняним законодавством і відповідними міжнародними договорами. За ст. 79 цього Закону Україна є учасником міжнародного співробітництва у галузі охорони здоров'я, членом Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та інших міжнародних організацій [33]

Безумовно для розвитку медичного туризму необхідний ресурсний потенціал, як природного характеру так і розвинена інфраструктура і кваліфікований персонал медичних лікувальних закладів.

Як відомо, від розвитку медичного туризму виграє не лише сектор приватних клінік, а й економіка загалом: в Українській Асоціації Медичного

Туризму підраховали, що в 2018-2019 роках медичні туристи на лікування в Україні витрачали по 150 мільйонів доларів.

Віолетта Янишевська (президент УАМТ) розповідає: «Пацієнт в середньому живе в країні вибору близько тижня і приїжджає найчастіше з одним-двома супутниками. А якщо поррахувати, що вони живуть, їдять і витрачають гроші як туристи, то це ще додаткові 60 мільйонів» Україна має брати приклад з країн, які відомі своїми досягненнями в галузі медицини та вдало заробляють на цьому кошти. Серед таких: Ізраїль, Туреччина, Німеччина, ОАЕ та Сінгапур.

Німецькі та ізраїльські клініки мають настільки велику популярність, довіру та сталий потік клієнтів, що вже не потребують додаткової рекламної кампанії. Деякі експерти також вважають, що ту гарну репутацію, яку має ізраїльська медицина, допомогли отримати радянські лікарі, які виїхали туди в кінці ХХ ст.

Щодо Туреччини, то вона має свій особливий шлях у розвитку медичного туризму, тут галузь підтримує спеціально розроблена державна програма, яка фінансує медичні інновації, створення нових клінік, навчання лікарів та участь країни в міжнародних виставках і симпозіумах. Саме це є причиною того, що за останні 10 років країна стала одним із лідерів світового ринку медичного туризму, а також лідером за кількістю клінік, які мають акредитацію JCI.

До того ж, країна приваблює іноземних пацієнтів цінами на квитки: авіакомпанія Turkish Airlines, 49% відсотків якої належить державі, дає своїм пацієнтам знижки на квитки у 50%. Для повноцінного функціонування медичного туризму як пріоритетної галузі господарства, необхідно як на державному, так і на регіональному рівнях, реалізувати такі завдання:

- Розробити систему ефективних стимулів щодо розвитку державної медицини і нового конкурентного продукту;
- Модернізувати процес клінічного лікування;
- Створити або модернізувати відповідну матеріально-технічну базу;
- Поліпшити туристичної та транспортної інфраструктури;

- Збільшити кількість клінік, спеціалізованих на прийманні міжнародних пацієнтів;
- Здійснити перепідготовку медичних кадрів та підвищення кваліфікації спеціалізованих туристичних агентів та туроператорів;
- Покращити або розробити ефективний процес фінансування галузі;
- Впровадити систему державно-приватного партнерства;
- Розробити ефективну систему взаємодії з громадськими організаціями та інститутами влади для вирішення галузевих проблем;
- Пропонувати нові продукти медичного туризму та виходити з ними на міжнародний ринок;
- Створити спеціалізовані туристичні агентства;
- Проводити великі маркетингові кампанії, задіювати міжнародні ЗМІ, міжнародні портали медичного туризму, брати участь у виставках та взаємодіяти з міжнародними агентствами медичного туризму.

Україна має всі шанси повторити успіхи інших, оскільки попит на якісні та доступні медичні послуги зростає. Для цього потрібно лише розробити та реалізувати відповідні кроки. Одним із таких кроків може стати створення кластерів медичного туризму.

Науковці виділяють такі економічні функції туристичних кластерів [20, с. 168]:

- Можливість використовувати продукти однієї галузі регіону для потреб іншого;
- Збільшення податкових прибутків до бюджету;
- Зниження фінансових ризиків членів кластеру;
- Приплив іноземної валюти;
- Підвищення інвестиційного потенціалу членів кластеру;
- Приплив інвестиційних ресурсів у сферу економічної діяльності;
- Додаткова підтримка розвитку інноваційних технологій;
- Підвищення рівня конкурентоспроможності регіону;
- Зменшення бар'єрів для доступу до ринків товарів, сировини та робочої сили. Також створення туристичних кластерів має певні соціальні функції:

- Зростання зайнятості населення;
- Практичне використання природного та культурного потенціалу регіону;
- Більш швидка реакція на потреби споживачів медично-туристичних послуг;
- Ефективніше застосування нових ринкових тенденцій для соціально-економічного розвитку регіону;
- Поліпшення якості вироблюваної продукції та надаваних послуг.

Ядром кластеру медичного туризму є продуценти медичних послуг та виробники-посередники. Продуцентами вважаються лікарні, медичні установи, лікувально-профілактичні засоби, вони безпосередньо несуть відповідальність перед пацієнтами та виробниками-посередниками за якість надаваних послуг. Виробники-посередники – це медичні туроператори, національні чи закордонні організації медичного туризму, які мають в своїй структурі підрозділи, спеціалізовані на організації медичних поїздок. До того ж, в структурі медичного туристичного кластеру обов'язково мають бути наявними освітні заклади, які готують медичних та туристичних фахівців для подальшої роботи в цьому ж кластері [3, с. 21].

Великою перевагою України в створенні даних кластерів є можливість з легкістю поєднувати надання медичних послуг між виробниками-продуцентами різних категорій. Тобто, пацієнти, які подорожують з метою, наприклад, стоматологічного туризму, в цей час можуть жити в санаторно-курортному чи будь-якому іншому оздоровчому чи медичному закладі, і отримувати там додаткові лікувальні послуги.

Основним координатором відносин в кластері медичного туризму може бути Українська Асоціація Медичного Туризму. До елементів та органів управління кластером можна віднести державні органи влади: МОЗ, Департамент туризму та курортів, обласні та міські адміністрації. А оскільки законодавча база, що регулювала б діяльність кластерів, відсутня, то організувати роботу кластерів могли б відповідні новостворені громадські організації [10].

В Україні перспективу створення кластеру медичного туризму мають Одеська та Київські області, це зумовлено наявністю великої кількості приватних медичних закладів та курортної бази. Одеська область має велику кількість лікувально-профілактичних установ, зокрема, лише в місті Одеса їх близько 50-ти, в яких працює 25 Заслужених лікарів України, 12 докторів медичних наук та 109 кандидатів медичних наук.

Проте, для створення кластеру недостатньо лише професійних лікарів та установ, має бути наявна розвинена супутня інфраструктура, з чим, на жаль, область має проблеми. Тому на сучасному етапі створення медичного кластеру області залишається лише в перспективі [31, с. 408]. Київська ж область, на сьогодні, має більше перспектив створення кластеру вже зараз, адже вона, як столиця, має найрозвиненішу інфраструктуру в країні.

Також, в 2019 році у Львові відбулося оголошення про створення та реєстрації Громадської спілки «Львівський кластер медичного туризму», який очолив депутат Львівської міської ради Андрій Рікота. Серед засновників кластеру є відома Міжнародна реабілітаційна клініка професора Козявкіна та ще 8 приватних клінік міста Львова та області, які пропонують повний комплекс медичних послуг [30].

Одним з найефективніших способів розвитку медичного туризму є запровадження державно-приватного партнерства. Ця система дасть медичним закладам економічну свободу і, відповідно, інструменти підвищення якості своїх послуг. За допомогою інвестицій, лікарні підвищать рівень комфортності та матимуть можливість придбати сучасне обладнання.

Дане партнерство зменшить розрив між державними та приватними медичними закладами, і вони, нарешті, матимуть рівні можливості та зможуть конкурувати між собою, а кошти, які надходять від іноземних туристів, наповнять бюджет країни [22, с. 108].

Сьогодні можна казати про те, що України робить перша позитивні кроки до повноцінного розвитку медичного туризму. По-перше, все більше закладів мають наміри отримати міжнародну акредитацію та роблять все для цього. По-друге, великі досягнення робить УАМТ, наразі вона є однією з найкращих в

Центральній та Східній Європі. А також в 2020-2021 роках вона є головуючою Асоціацією у Всесвітній асоціації медичного туризму, даний статус має дати Україні можливості стрімкого розвитку в галуззі медичного туризму. По-третє, в 2019 відбулося зрушення в питанні безвізу для медичних туристів з низки країн, громадяни яких найчастіше приїжджають в Україну задля лікування, про що повідомив президент України на зустрічі, яка була присвячена розвитку медичного туризму в місті Трускавець.

Отже, для впровадження досвіду іноземних держав з розвитку медичного туризму в Україні, має бути розроблена стратегія з чітко визначеними етапами, яка буде контролюватися та спонсоруватися державними органами та допоміжними приватними інвестиціями. Україна має всі шанси в найближчій перспективі стати однією з найкращих в Європі, адже має всі необхідні для цього передумови.

3.3. Досвід розробки медичного туру

Однією із найперспективніших областей України для розвитку ринку послуг відпочинку та оздоровлення є Львівська область.

Територія Львівської області багата унікальними історико-культурною спадщиною, мистецьким потенціалом, лікувально-оздоровчими, водними і ландшафтними ресурсами, самобутніми традиціями та звичаями. Це в поєднанні з вигідним географічним положенням є чудовою базою для розвитку найрізноманітніших видів і форм туризму та відпочинку. За наявністю природно-рекреаційних ресурсів.

Львівська область займає одне з провідних місць в державі: їх частка в природно-ресурсному потенціалі України складає близько 5,4%, за цією ознакою Львівщина поступається тільки Закарпатській області. У загальній структурі природних ресурсів Львівщини рекреаційні ресурси складають 14,6% (середній показник по Україні – 9,5%).

Львівська область займає одне з провідних місць в Україні за розвитком

інфраструктури туризму, курортів, оздоровлення, спорту та рекреації. За підсумками 2018 року Львівщина посідає третє місце за кількістю колективних засобів розміщування, друге місце за кількістю осіб (в тому числі і іноземців), обслугованих у колективних засобах розміщування. За кількістю туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності область поступається лише м. Києву. У 2018 році Львівщина ввійшла в ТОП 5 областей України за найбільшими обсягами надходжень від сплати туристичного збору [19].

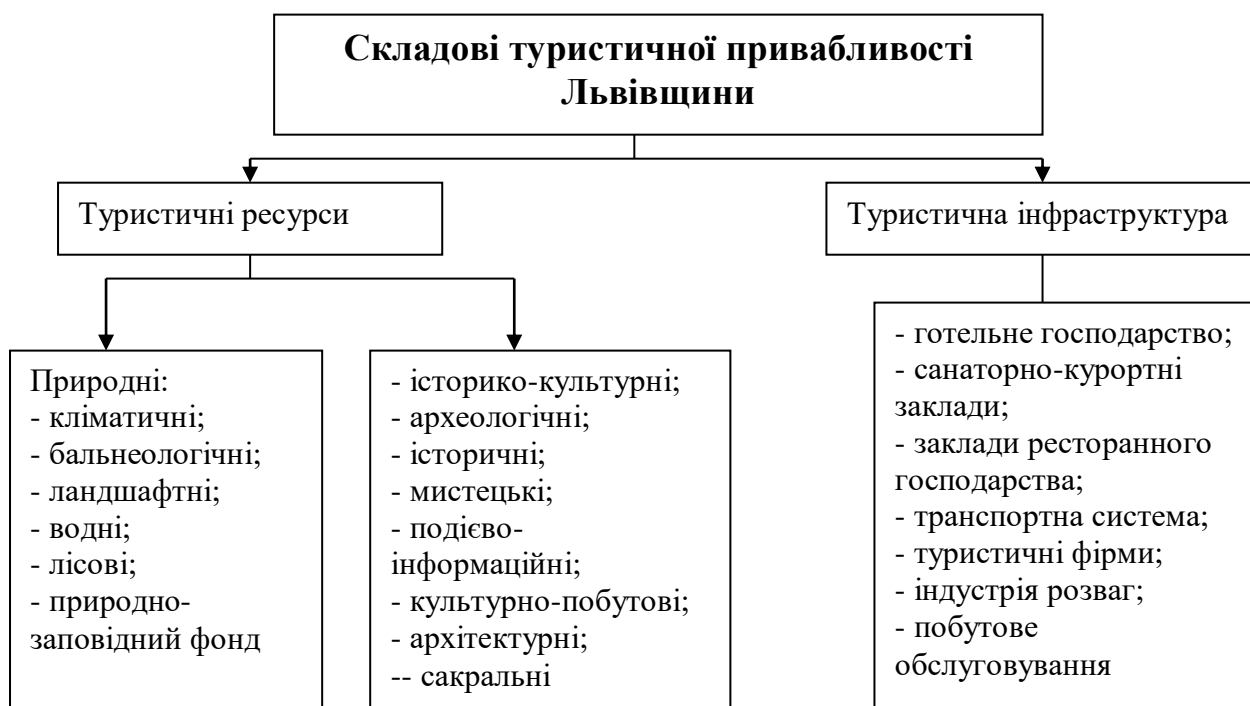

Рис. 3.1. Складові туристичної привабливості Львівщини

У Стратегії розвитку Львівської області на період 2021-2027, стратегічною ціллю №5 є «Туристична привабливість». Дана ціль містить у собі 2 оперативні цілі, а саме: Підвищення атракційності та інфраструктурного забезпечення туризму, курортів, оздоровлення, спорту та рекреації та підвищення якості регіонального туристичного продукту та його просування. Аналізуючи практичний стан туристичної та курортної галузі області, насамперед слід наголосити на сталій позитивній динаміці, яка спостерігається в цих галузях за останні роки. Це знаходить своє відображення в зростанні

туристичних потоків, поступово розвивається туристична й рекреаційна інфраструктура регіону, розширюється спектр туристичних послуг, зростає якість сервісу сфери обслуговування туризму і курортів.

Свідченням цього є зростання кількості туристів, які відвідали Львівщину за останні роки з туристичною та рекреаційною метою. За 2019 рік область серед регіонів України посіла: 2-місце за обсягом туристичного збору, 2-місце за кількістю розміщених у готельних закладах та 2-місце за кількістю туристів з України [36].

Львівщина характеризується різноманітністю рекреаційних ресурсів. В області створена розгалужена мережа рекреаційних закладів: 133 санаторно-курортних закладів (в т. ч. на базі багатих природно-рекреаційних ресурсів, зокрема, Великий Любінь, Моршин, Немирів, Роздол, Східниця, Трускавець, Шкло), 82 заклади готельного господарства, близько 500 приватних садиб, які займаються сільським туризмом [43].

Базуючись на наявних природно-лікувальних ресурсах, інфраструктуру та результатах аналізу наявної статистичної інформації розроблено лікувальний тур до бальнеологічного курорту Львівщини – Східниці.

Східниця – це курортна перлина Західної України, розташований у Львівській області на відстані 100 км від м. Львова, на висоті 600–900 м над рівнем моря. Курорт оточений з усіх сторін горами та лісами, а тому має своєрідний мікроклімат. У Східницькому родовищі мінеральних вод сьогодні налічується 38 джерел і 17 свердловин з різним хімічним складом мінеральної води. Для відвідувачів сьогодні доступні води з 10 джерел і трьох свердловин. У родовищі, зосередженому здебільшого у селищі та на схилах прилеглих гір, що входять до складу Національного природного парку «Сколівські Бескиди», є мінеральні води «Нафтуса» чотирьох типів: слабомінералізована «Нафтуса» (з підвищеним вмістом органічних речовин (сечогінною дією) та з вираженою жовчогінною дією); слабомінералізована залізіста; хлоридно-натрієва та Боржомі. Вплив цих джерел на людину вивчається Міністерством охорони здоров'я України. У 2005 році Східниця отримала статус Всеукраїнського курорту імені Омеляна Стоцького (місцевий відкривач покладів мінеральних

вод типу «Нафтуса») [18].

Програмою туру передбачено проживання і проходження лікування в одному з найкращих лікувально-оздоровчих комплексів Східниці – «Kyivska Russ Resort Medical & Spa». Готель «Kyivska Russ Resort Medical & Spa» знаходиться у тихому куточку Східниці в оточенні природи і пропонує своїм відвідувачам не тільки комфортний відпочинок, а й ефективні лікувально-оздоровчі процедури. Фахівцями медичного центру готелю була розроблена нова оздоровча програма реабілітації пацієнтів, які перенесли Covid 19. «Kyivska Russ Resort Medical & Spa» єдині в Східниці та в регіоні, хто пропонує програму розроблену відповідно до Європейських стандартів і протоколів реабілітації пацієнтів та виконують її на найновіших апаратах відомих світових виробників.

Медичний центр готелю «Київська Русь» – це сучасний багатопрофільний комплекс, в якому передові технології медицини поєднуються з традиційними методами курортного лікування та оздоровлення. Центр спеціалізується на наданні послуг в області терапії, урології, гастроентерології, гінекології, кардіології, ендокринології, педіатрії, вертебології, реабілітація, офтальмології, детоксикації і схуднення. Кожен гість може пройти комплексне обстеження і індивідуальний курс реабілітації і лікування в медичному центрі під наглядом лікаря. Всі необхідні обстеження призначаються лікарем і вибираються індивідуально для кожного гостя в найкоротші терміни. Професіоналізм медичного персоналу і сучасний рівень сервісу при наданні допомоги високої якості дозволяють пацієнтам отримувати відчуття надійності, захищеності і комфорту, а також забезпечує діагностику захворювань на ранніх стадіях, якісне планове лікування і профілактику [35].

Програма розробленого туру передбачає проходження лікувальної програми «Нормалізація обміну речовин», а також індивідуальної програми, складеної для кожного гостя після огляду спеціалістів. Таким чином, туристу можуть бути запропоновані наступні лікувальні програми, в залежності від його потреб: антистресова, омолодження організму, очищення організму, лікування ожиріння, лікування хвороб шлунково-кишкового тракту та

гепатобіліарної системи, лікування хворих на цукровий діабет, лікування хвороб статевих органів, остеохондрозу та інше. Тривалість кожної програми визначається індивідуально та може тривати від 10 до 18 днів. Програма розробленого туру представлена в таблиці 4.

Таблиця 3.1

Програма туру «Цілюща сила східницьких джерел»

День	Опис програми
1	6:00 – 8:20 – трансфер в лікувально-оздоровчий комплекс «Київська Русь» зі Львова; 8:30 – 10:00 – розміщення та пізній сніданок у ресторанному комплексі; консультація зі спеціалістами; вільний час; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; проходження процедур за програмою «Нормалізація обміну речовин»; вільний час; 19:00 – 20:30 – вечеря в ресторані комплексу.
2	Проведення лабораторної діагностики (загальний аналіз крові та сечі, біохімічні параметри, гормони та скринінги інфекційних захворювань). Узд-діагностика (внутрішніх органів, сечовивідної системи, гінекологія, кардіологічне обстеження та ендокринне), електрокардіографія. 7:00 – 09:30 – сніданок в ресторані комплексу; проходження процедур за програмою «Нормалізація обміну речовин»; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; отримання результатів лабораторної діагностики; консультація зі спеціалістами. Коригування індивідуального комплексу процедур; вільний час; 19:00 – 20:30 – вечеря в ресторані комплексу.
Подальші дні	7:00 – 09:30 – сніданок в ресторані комплексу; проходження процедур за програмою «Нормалізація обміну речовин»; проходження індивідуального комплексу процедур; 13:30 – 15:00 обід в ресторані комплексу; вільний час; 19:00 – 20:30 – вечеря в ресторані комплексу.
Останній день	7:00 – 09:30 – сніданок в ресторані комплексу; заклучна консультація лікаря та отримання персональних рекомендацій; проходження процедур за програмою «Нормалізація обміну речовин»; 13:30 – 15:00 – обід в ресторані комплексу; чек-аут; 17:00 – 19:30 – трансфер до Львова.

Під час перебування в лікувально-оздоровчому комплексі «Kyivska Russ Resort Medical & Spa» туристам пропонуються факультативні екскурсії, а саме:

- екскурсія в Державний історико-культурний заповідник «Тустань». Під

час екскурсії турист матиме змогу побачити такі об'єкти як: Урицькі скелі, комплекс Урицьких пісковиків (Камінь, Острий Камінь, Мала Скеля, жолоб, Гулька, хрест та одна безіменна скеля), музей історії Густані та церква св. Миколая, стара бойківська хата (культурний центр «хата у Глибокім»). А також щороку в серпні тут проходить фестиваль української середньовічної культури «Ту Стань!»;

- екскурсія в Національний природний парк «Сколівські Бескиди» Під час екскурсії турист матиме змогу побачити такі об'єкти як: Кам'янецький водоспад, журавлине урочище; гора Парашка.

Висновки до розділу 3

Одним із важливих напрямків для України як внутрішнього так і в'їзного туризму є медичний туризм. Однією із найкращих областей України з метою розвитку ринку послуг відпочинку та оздоровлення є Львівська область, основними її перевагами є специфічний мікроклімат; природні ресурси для здійснення лікування; існування на належному рівні санаторної інфраструктури; високо компетентні медичні фахівці та належна професійна підготовка персоналу; неповторні послуги для здійснення оздоровлення, які надаються у зазначеному регіоні.

Але з метою зацікавленості туриста важливою складовою є існування розвиненої інфраструктури, яка б забезпечила реалізацію потреб і нового об'єкту і тих, які вже функціонують в межах даної локації. Відповідна якість транспортного сполучення, відсутність відпочинково-розважальної та низький рівень інженерної інфраструктури курорту.

В процесі проведеного дослідження, нами був розроблений лікувальний тур до бальнеологічного курорту Львівщини – Східниці, а програма туру включала проживання та лікування в лікувально-оздоровчому комплексі Східниці – «Kyivska Russ Resort Medical & Spa», що забезпечить збільшенню туристичної привабливості курорту та й Львівської області, в цілому.

ВИСНОВКИ

Під час виконання дипломної роботи було з'ясовано, що медичний туризм розглядається як подорож особистості за межі свого проживання для отримання якісного медичного лікування, здійснення діагностики власного фізичного чи психічного стану здоров'я, хірургічного втручання або проведення терапії разом з проведенням дозвілля та відпочинку.

До головних факторів, які вплинули на його розвиток визначено, висока цінова політика на отриманні медичних послуг в своїй державі, рівень медицини з високими показниками та застосування інноваційних технології та методів лікування в інших країнах, бажання мати професійно компетентних фахівців, можливість отримати медичну послугу в найкоротший термін, без очікування та великих черг, бажання конфіденційного лікування та можливість отримати медичні послуги, які через певні релігійні установки чи заборони на законодавчому рівні в країні, де мешкають громадяни.

Доведено, що медичний туризм відіграє важливе значення для держав, які приймають іноземних туристів. Крім того, даний вид туризму забезпечує динамічний розвиток економічної сфери країни, та отриманню додаткових прибутків, значний обсяг нових медичних установ та популяризує державу, яка надає такі послуги. Крім того, визначено, що, наприклад, для громадян він забезпечує нові робочі місця та доступ до якісних медичних послуг та технологій діагностики.

Крім того, визначено, що медичний туризм допомагає тим державам, в яких є великі черги на операції, зменшити їх за рахунок виїзду громадян за межі своєї країни, де вони можуть швидко отримати допомогу, а в деяких випадках за нижчою ціною. Ще одною важливою особливістю, є те, що розвиток медичного туризму запобігає плинності професійних кадрів.

В економічно розвиненій країні, де медична сфера активно процвітає кваліфіковані медичні фахівці не мігрують для кращих можливостей та заробітків. В цілому, збільшення попиту на отримання медичних послуг в державах, які економічно розвиваються, веде до ріст інвестицій не лише в дану

сферу, а ще й в транспорт та інші суміжні інфраструктурні сектори; а також, до підвищення керівництва держави стосовно удосконалення інфраструктури та якості надання медичної допомоги.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, було визначено, що в наш час ринок медичного туризму на глобальному рівні вже сформувався зі своєю інфраструктурою. Навіть при фінансово-економічній кризі, медичний туризм буде розвиватися та здійснювати вагомий вплив на національні системи охорони здоров'я.

З'ясовано, що в 2020 році лідером серед існуючих медичних напрямів стала косметична хірургія, її частка складала 17%, це свідчить про те, що пластична хірургія є найбільш вживаною.

Детально проаналізувавши існування ринку медичного туризму, визначено його головні проблеми і з'ясовано, що основною, є пандемія COVID-19, оскільки значна кількість медичних туристів відклади своє лікування, у зв'язку з закриттям кордонів.

Отже, проаналізувавши сучасний ринок медичного туризму в Україні, можна підсумувати, що в країні існують медичні центри та лікарі, які мають практичний досвід та сучасні технології для проведення лікування і діагностики, але на даний час не має немає чітко визначених критерій якості та необхідної інформаційної бази для більш зручного пошуку інформації про медичні послуги та медичні установи, в яких їх можна отримати, крім того відсутня суміжна інфраструктури та результативне законодавче регулювання даної сфери на державному рівні.

Але, варто зауважити, що наша країна в майбутньому, може конкурувати з найкращими країнами світу в багатьох сферах медицини. Насамперед сюди входять клініки репродукції, стоматології, офтальмології, що обладнанні інноваційними технологіями та мають професійно компетентних фахівців, які демонструють позитивні результати лікування. Для цього необхідно створити та впровадити певні кроки.

Насамперед, необхідно створити кластери медичного туризму та втілення державно-приватної взаємодії. І основним при цьому має розробка нової

стратегії розвитку медичного туризму в Україні з чітко окресленими етапами, яка буде регулюватися та фінансуватися та державними органами та допоміжними інвестиціями з приватних організацій. Україна має значні шанси в майбутньому стати однією з найкращих в Європі, оскільки володіє значним потенціалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асоціація медичного туризму: Lunt N., Smith R., Exworthy M., T.Green S., Horsfall D., Mannion R. Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A scoping review // OECD Publications Service, 2011. - 55 с.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма / А. В. Бабкин. – Ростов-наДону: Феникс, 2008. – 252 с.
3. Баєв В. В. Модель управління кластером медичного туризму / В.В. Баєв // Вісник Хмельницького національного університету, 2015 - №4. – с. 21- 26
4. Баєв В.В. Характеристика структурних елементів ринку медичного туризму / В.В. Баєв// Ефективна економіка № 3. – Д.: ДКС-центр, 2015.
5. Барчуков И. С. Методы научных исследований в туризме : учеб. пособие для вузов / И.С. Барчуков. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 224 с., с. 12
6. Гапонова Е. О. Ринок медичних послуг в Україні: проблеми та протиріччя // East European Scientific Journal. Warsaw, Poland. 2016. Vol. 3, № 2 (6). P. 24–26.
7. Герасимов П.А. Особенности поставки и потребления медицинских услуг в современных международных экономических отношениях / П.А. Герасимов // Российское предпринимательство, 2013. – № 22 (244) / ноябрь. – С. 215–244.
8. Гнедик Є.С. Медичний туризм як вид господарської діяльності: проблеми нормативно-правового визначення. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Том 2. С. 18 – 22.
9. Гнедик Є.С. Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом як інструмент правового реформування у сфері медичного туризму. Угода про асоціацію як інструмент правових реформ в Україні: зб. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами міжнар. конф. (Харків, 23 жовтня 2017 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Проект ЄС «Підтримка впровадж. Угоди про асоц. між Україною та Європ. Союзом». Харків: Право, 2017. С. 37-41

10. Давиденко І.В., Михайлюк О.Л. Механізми державного регулювання кластерної політики у туристичному бізнесі України // Східна Європа: економіка, бізнес та управління, 2019 - № 3(20).]

11. Державні будівельні норми України. Будинки і споруди. Заклади охорони здоров'я ДБН В.2.2-10-2001/ URL: http://www.medconsulting.com.ua/f/nakazu_moz/others/DBN._Zaklad_OZ.pdf

12. Дудник І.М., Борисюк О.А. Регіональні системи туристичних послуг: методологічний аспект. – Регіон – 2019: стратегія оптимального розвитку: міжнародна науково-практична конференція, 16-17 жовтня 2019 р.– Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2019р.– С.26-29.

13. Дудник І. М., Кармазін А. О. Регіональний розвиток медичного туризму. Актуальні проблеми міжнародних відносин і регіональних досліджень: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 6 грудня 2021 р.) / за ред. В. Й. Лажніка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2021 – 313-315

14. Дудник І. Територіальні системи медичних послуг як об'єкт суспільної географії //Часопис соціально-економічної географії. – 2015. – №. 18. – С. 41.

15. Європейська Хартія Прав Пацієнтів в Україні/ URL: <https://phc.org.ua/uploads/files/hartia.pdf>

16. Європейська соціальна хартія. Страсбург, 3 травня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

17. Климін В.Г., Мальцева Ю.А., Дайхес А.Н., Вдовин К.Э., Князева Е.Г. Маркетинг в медицинском туризме / В.Г. Климін, Ю.А. Мальцева, А.Н. Дайхес, К.Э. Вдовин, Е.Г. Князева—М: Комментарий, 2020. 158 с.

18. Курорт Східниця. URL: <http://trysyny.com/5-star/ua/shidnitca>

19. Львівщина як осередок розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/10/108.pd>.

20. Малімон В. В. Інструменти стимулювання розвитку регіонального ринку медичного туризму / В. В. Малімон // Фінансово-кредитне стимулювання розвитку територіальних суспільних систем : Міжнар. науковопракт. конфер.

молодих вчених та студентів : тези допов., 23 березня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 168–169

21. Малімон В. В. Концептуальні засади формування регіонального ринку медичного туризму, Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. – № 1. С. 34–38.

22. Малімон В. В. Медичний туризм як складова регіонального ринку туристичних послуг/ І. М. Вахович, В. В. Малімон // Економічний форум: Науковий журнал. – № 1. – Луцьк: ЛНТУ, 2012. – С. 108–114.

23. Малімон В. В. Перспективи розвитку регіональних ринків медичного туризму в Україні / В. В. Малімон // Стратегія розвитку міст: молодь і майбутнє : Міжнар. наук.- практ. конфер. : тези допов., 11–12 квітня 2012 р. – Харків, 2012. – С. 81–82.

24. Малімон В. В. Фактори розвитку регіонального ринку медичного туризму в розвинених країнах світу / І. М. Вахович, В. В. Малімон // Фінансовий простір : Міжнародний науково-практичний журнал. – Випуск № 3 (7). – Черкаси. – 2012. – С. 38–46.

25. Малімон В.С. Формування та розвиток регіональних ринків медичного туризму в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / В.С.Малімон. – Луцьк, 2013. – 20 с.

26. Мальська М. П., Бордун О. Ю. Медичний туризм: теорія та практика: навч. посіб. / М. П. Мальська, О.Ю. Бордун -К.: "Центр учбової літератури", 2018. - 128 с.

27. Марченко О. Г. Мировой медицинский туризм смещается в страны АТР. Аналитический обзор / О. Г. Марченко // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6. – с. 462

28. Медицинский туризм как сфера бизнеса. Галкин В.В.: веб-сайт. URL: <http://vadim-galkin.ru/articles/medical-business/medicaltourism>

29. Медичний туризм в Україні: можливості vs реальність. VZ Ваше здоров'я: веб-сайт. URL: <https://www.vz.kiev.ua/medychnyj-turyzm-v-ukrayini-mozhlyvosti-vs-realnist/>

30. Медичний туризм у Львові: веб-сайт. URL: <https://medicaltourismlviv.com/>
31. Михайлюк О. Л., Сухіна Л.В. Перспективи розвитку медичного туризму в Одеському регіоні / О.Л. Михайлюк, Л.В. Сухіна // Економічні інновації, 2016 - № 62. – с. 408 – 417
32. Модельний закон про туристську діяльність. XXVII пленарне засідання Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, Постанова N 27-15 від 16.11.2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_g17
33. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
34. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України. Відомості Верховної Ради України від 26.01.1993 р., чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року, № 4, стаття 19
35. Офіційний сайт лікувально-оздоровчого комплексу «Kyivska Russ Resort Medical & Spa». URL: <https://hoteltustan.com/>
36. Програми та стратегії ЛОДА. URL: https://loda.gov.ua/programy_ta_strategii
37. Про курорти. Закон України. Відомості Верховної Ради України від 15.12.2000 р., чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року, № 50, стаття 435
38. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої). Закон України. Відомості Верховної Ради України від 27.10.2006 р., чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року, № 43, стор. 1449, стаття 418
39. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Закон України. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991 із змінами, чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року № 16, ст.200
40. Про схвалення Концепції розвитку санаторно-курортної галузі. Розпорядження Кабінету Міністрів України. Офіційний вісник України від 08.05.2003 р., № 17, чинне законодавство станом на 05 грудня 2019 року стор. 122, стаття 785, код акта 25026/2003

41. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. Офіційний вісник України. 2017. № 26. Ст. 752
42. Про туризм. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
43. Публікація документів Головного управління статистики у Львівській області. URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?ind_page=si
44. Романів О. Географія медичного туризму Європи / Оксана Романів// Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний зб. наукових праць – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 8(1). – С. 79-84.
45. Романова А. Аналіз становлення і розвитку медичного туризму в Україні у контексті світового економічного простору, Проблеми і перспективи економіки та управління. № 1. 2017. – С. 62–68.
46. Трансплантологія: реалії та перспективи у рамках української медицини: веб-сайт. URL: <https://health-ua.com/article/63757-transplantologya-real-taperspektivi-uramkah-ukransko-meditcini>
47. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. Офіційний вісник України від 26.09.2014 р., № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125
48. Українська Асоціація Медичного Туризму: веб-сайт. URL: <http://uamt.org.ua/UA/>
49. Хартія основних прав Європейського Союзу. 07.12.2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524
50. Шаблій А. География: миры, регионы, концепты /Олег Шаблій. – М.: Просвещение, 2004. – 740 с.
51. Asia Pacific Medical Tourism Market Research Report. Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends, Forecast (2020 to 2025).Market Data Forecast: веб-сайт. URL: <https://www.marketdataforecast.com/market-reports/asia-pacific-medical-tourism-market>

52. Bookman, M. Z. and Bookman K.R. Medical Tourism in Developing Countries. - New York, Palgrave Macmillan, 2007.
53. Europe Medical Tourism Market Research Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends, Forecast (2020 to 2025).Market Data Forecast: веб-сайт. URL: <https://www.marketdataforecast.com/market-reports/europe-medical-tourism-market>
54. Health Care in the Global Economy. Horowitz M.D.: веб-сайт. URL: <http://web.nchu.edu.tw/pweb/users/hychuo/lesson/5877.pdf>
55. Latin America Medical Tourism Market Research Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends, Forecast (2020 to 2025).Market Data Forecast: веб-сайт. URL: <https://www.marketdataforecast.com/market-reports/latin-america-medical-tourism-market>
56. Market Tourism Market – Growth, Trends, Covid-19 impact and forecast (2021-2026): веб-сайт. URL: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/medical-tourism-market>
57. MediGlobus: веб-сайт. URL: <https://mediglobus.com/>
58. Medical Tourism Association: веб-сайт. URL: <https://www.medicaltourism.com/>
59. Medical Tourism: Globalization of the Healthcare Marketplace: веб-сайт. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2234298/>
60. Middle East & Africa Medical Tourism Market Research Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends, Forecast (2020 to 2025).Market Data Forecast: веб-сайт. URL: <https://www.marketdataforecast.com/market-reports/middle-east-and-africa-medical-tourism-market>
61. Milica Z. Bookman and Karla R. Bookman. Medical Tourism in Developing Countries. Printed in the United States of America. First edition: August 2007. 258 p.
62. Nataliya Gutorova, Vitalii Pashkov, Andrii Harkusha. Virtual/Augmented Reality Software in Medical Rehabilitation: Key Legal Issues. Acta Balneologica. TOM LX N 2 (152)/2018. P 119 – 124, с. 119 – 124
63. North America Medical Tourism Market Research Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends, Forecast (2020 to 2025).Market Data Forecast: веб-сайт.

URL: <https://www.marketdataforecast.com/market-reports/north-america-medical-tourism-market> (дата звернення: 24.03.2021)

64. Sofort Med: веб-сайт. URL: <https://www.sofortmed.com/>

65. The International Travel Journal: веб-сайт. URL: <https://www.imtj.com/>

66. Vitalii Pashkov , Andrii Harkusha ,Yevgen Gnedyk. Rehabilitation Tourism as a Part of Medical Tourism. Acta Balneologica. TOM LX. N 1 (151)/2018. P. 48 – 53, с. 48 – 53